

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**TARİHİ VE ARKEOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA ARDANUÇ VE
ÇEVRESİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

Adem DOĞRU

**Danışman
Prof. Dr. Ali GÜVELOĞLU**

**RİZE
2025**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında, Prof. Dr. Ali GÜVELOĞLU danışmanlığında, Adem DOĞRU tarafından hazırlanan *Tarihi ve Arkeolojik Veriler Işığında Ardanuç ve Çevresi* adlı bu tez çalışması 28/11/2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Ünvanı, Adı SOYADI

İmza

Başkan

:

Prof. Dr. Ali GÜVELOĞLU

Üye

:

Prof. Dr. Ümit Fafo TELATAR

Üye

:

Doç. Dr. Kamil DOĞANCI

ETİK BEYAN

Tarih Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Tarihi ve Arkeolojik Veriler Işığında Ardanuç ve Çevresi” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

28/11/2025

Adem DOĞRU

ÖN SÖZ

“Tarihi ve Arkeolojik Veriler Işığında Ardanuç ve Çevresi” adlı tez çalışmamda ve yüksek lisans döneminde her koşulda arkamda duran sevgili anne babama aynı zamanda her türlü desteğini sunan kıymetli danışmanım Prof. Dr. Ali GÜVELOĞLU hocama teşekkürlerimi sunarım.

Tezimde yardımları ve desteklerini aldığım Prof. Dr. Yavuz GÜNAŞDI’ya, Arş. Gör. Dr. Burak BİNGÖL’e, Arş. Gör Sefacan DOĞRU’ya, Arkeolog Memduh ÖZEN’e, kardeşim Arş. Gör. Yunus Emre Doğru’ya, kız kardeşim Sena DOĞRU’ya ve arkadaşlarım Cemil YILMAZ’a Cansu KAYA’ya ve Muhsin KÖSE’ye teşekkürlerimi sunarım.

“Bu çalışma Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü birimince desteklenmiştir. Proje Numarası: SYL-2023-1518” (“This work was supported by the Research Fund of Recep Tayyip Erdogan University . Project Number: SYL-2023-1518”)

Desteğinden dolayı Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimine teşekkür ederim.

Adem DOĞRU
RİZE/2025

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR.....	IX
ŞEKİLLER LİSTESİ	X
GİRİŞ	1
1. ARTVIN İLİNİN COĞRAFYASI	3
1.1. Bölgenin Coğrafi Özellikleri	3
1.2. Artvin İli Genel Coğrafi Özellikleri.....	5
1.2.1. İklim ve Bitki Örtüsü Özellikleri.....	7
1.2.2. Akarsular	8
1.2.3. Göller	11
1.2.4. Devlet Projeleri.....	11
2. ARTVIN'İN ESKİ ÇAĞ TARİHİ	13
2.1. Artvin Bölgesinin Tarih Öncesi Durumu	13
2.1.1. Paleolitik ve Epipaleolitik Çağ.....	14
2.1.2. Neolitik Çağ	16
2.1.3. Kalkolitik Çağ	17
2.1.4. Tunç Çağı.....	18
2.2. Karaz Kültürü	20
2.3. Trialeti Kültürü	22
2.4. Bölgede Varlık Gösteren Siyasi Organizasyonlar	23
2.4.1. Hurriler	23
2.4.2. Diau (e) hi / Daya (e) ni Krallığı	24
2.4.3. Urartu Devleti.....	25
2.4.4. Kimmerler ve İskitler	26
2.4.5. Kolhlar/ Kolhis Krallığı	28
2.5. Büyük İskender ve Sonrasında Artvin ve Çevresinin Siyasi Durumu	29
2.6. Ardauç İlçesi Eski Çağ Tarihi Üzerine Değerlendirme	30
3. ARAŞTIRMASI YAPILAN ARKEOLOJİK VE TARİHİ MERKEZLER	33

3.1.Yerleşim Alanı (Harmanlı Köyü)	33
3.2. Harmanlı Köyü Kalesi.....	36
3.3. Konaklı Orman Yeraltı-Sığınak Yerleşimi (Konaklı Köyü)	39
3.4. Cevizli Bağlar Gözetleme Kulesi (Cevizli Köyü)	43
3.5. Killi Kale (Kapıköy Köyü)	46
3.6. Şalamerit Yerleşim Alanı (Cevizli Köyü)	50
4. SONUÇ.....	54
KAYNAKÇA	57
EKLER.....	66

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Tarih
Tez Türü : Yüksek Lisans Tezi
Danışman : Prof. Dr. Ali GÜVELOĞLU
Hazırlayan : Adem DOĞRU
Yıl : 2025
Sayfa Sayısı : 85

ÖZET

TARİHİ VE ARKEOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA ARDANUÇ VE ÇEVRESİ

Bu tez çalışması, Artvin ili Ardanuç ilçesinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları kapsamında, Eski Çağ'a tarihlenen kültürel mirasın yeniden değerlendirilmesini ve literatürde daha önce kayıt altına alınmamış arkeolojik alanlara ilişkin kalıntıların belgelenmesini amaçlamaktadır. Karadeniz Bölgesi'nin en doğusunda konumlanan bu Artvin İli Ardanuç İlçesi, tarih boyunca birçok farklı kültürün kesişim noktası olmuş ve çeşitli uygarlıklara ait izleri bünyesinde barındırmıştır. Bu çalışmada, yüzey araştırmaları sonucunda saptanan yerleşim alanları, seramik örnekleri, mimari kalıntılar ve diğer arkeolojik buluntular temel alınarak, bölgenin Eski Çağ dönemine ait kültürel yapısı ve yerleşim örüntüsü analiz edilmektedir. Ayrıca, elde edilen arkeolojik veriler doğrultusunda, bölgenin tarihsel coğrafyasıyla beraber, söz konusu bölgenin Eski Çağ'daki tarihsel ve kültürel önemi ortaya koyulmaktadır.

Bu tez T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Kazılar ve Araştırmalar Daire Başkanlığı'ndan yüzey araştırması izni alınarak oluşturulmuştur. Ardanuç İlçesinin Eski Çağ dönemine ait olabileceği düşünülen bölgelerde yüzey araştırması yapılmıştır. Ayrıca önceki yıllarda yapılan yüzey araştırmaları ve kazılarda ortaya çıkarılan verilerin yeniden değerlendirilmesi yapılmıştır. Tespit edilen arkeolojik merkezlerin çoğunluğunun Orta Çağ'a ait olduğu gözlemlenmiştir.

Karaz, Trialeti gibi kültürel oluşumların etki ve yayılım alanında yer aldığı bilinen Artvin İli ve çevresinde gerçekleştirilecek sistematik ve bilimsel nitelikli arkeolojik araştırmaların, bölgenin Eski Çağ tarihine ışık tutacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Artvin, Ardanuç, Eski Çağ Tarihi, Yerleşim Alanı, Arkeolojik Veriler, Yüzey Araştırması

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department : History
Thesis Type : Master Thesis
Supervisor : Prof. Dr. Ali GÜVELOĞLU
Author : Adem DOĞRU
Year : 2025
Pages : 85

ABSTRACT

ARDANUÇ AND ITS SURROUNDINGS IN THE LIGHT OF HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL DATA

This thesis aims to reassess the cultural heritage dated to the Ancient Age within the scope of surface surveys conducted in the Ardanuç district of Artvin province and to document the remains of archaeological sites that have not previously been recorded in the literature. Located at the easternmost part of the Black Sea Region, the Ardanuç district of Artvin province has been a crossroads of many different cultures throughout history and has preserved traces of various civilizations. In this study, based on the settlements, ceramic samples, architectural remains, and other archaeological findings identified as a result of the surface surveys, the cultural structure and settlement pattern of the region in the Ancient Age are analyzed. In addition, in line with the archaeological data obtained, together with the historical geography of the region, the historical and cultural significance of the region in the Ancient Age is revealed.

This thesis was prepared with the permission for surface survey granted by the Excavations and Research Department of the General Directorate of Cultural Heritage and Museums, Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey. Surface surveys were conducted in areas within the Ardanuç district that are thought to date back to the Ancient Age. In addition, data obtained from previous years' surface surveys and excavations were re-evaluated. It was observed that the majority of the identified archaeological sites belong to the Middle Ages.

It is considered that systematic and scientifically based archaeological research to be carried out in Artvin province and its surroundings, known to lie within the sphere of influence and distribution of cultural entities such as Karaz and Trialeti, will shed light on the ancient history of the region.

Key Words: Artvin, Ardanuç, Ancient History, Settlement Area, Archaeological Data, Surface Research.

KISALTMALAR

bk.	:	Bakınız
cm	:	Santimetre
çev.	:	Çeviren
drl.	:	Derleyen
ed.	:	Editör
haz.	:	Hazırlayan
m	:	Metre
MÖ	:	Milattan önce
MS	:	Milattan sonra
No.	:	Numara
S	:	Sayı
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfadan sayfaya/sayfalar
t.y	:	Basım tarihi yok
vb.	:	ve benzeri ve benzerleri ve bunun gibi
vd.	:	ve devamı ve diğerleri
vs.	:	vesaire
yy.	:	Yüzyıl

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Harmanlı yerleşim alanı.....	34
Şekil 2. Harmanlı yerleşim alanı kaçak kazı	34
Şekil 3. Harmanlı yerleşim alanı keramik verileri	35
Şekil 4. Harmanlı yerleşim alanı genel görünüm	35
Şekil 5. Harmanlı kalesi keramik verileri.....	37
Şekil 6. Harmanlı kalesi kalıntıları	37
Şekil 7. Harmanlı kale duvar kalıntısı.....	38
Şekil 8. Harmanlı kalesi kaçak kazı	38
Şekil 9. Harmanlı kalesi genel görünümü	38
Şekil 10. Yerleşim alanı sığınak (depo) girişi	40
Şekil 11. Yerleşim alanı duvar kalıntısı	40
Şekil 12. Yerleşim alanı keramik verileri.....	41
Şekil 13. Depo-sığınak girişi	41
Şekil 14. Depo-sığınak girişi	42
Şekil 15. Depo sığınak iç görünümü	42
Şekil 16. Cevizli bağlar gözetleme kulesi	43
Şekil 17. Cevizli bağlar gözetleme kulesi	44
Şekil 18. Cevizli bağlar gözetleme kulesi	44
Şekil 19. Cevizli bağlar gözetleme kulesi dronla güneydoğu yönünden görünümü ..	45
Şekil 20. Cevizli bağlar gözetleme kulesi sur duvarı (Cevizli köyü).....	45
Şekil 21. Killi kale (Kapıköy Köyü) genel görünümü	47
Şekil 22. Killi kale (Kapıköy Köyü) kaçak kazı.....	47
Şekil 23. Killi kale (Kapıköy Köyü) kale yüzey.....	48
Şekil 24. Killi kale (Kapıköy Köyü) sur duvarı.....	48
Şekil 25. Killi kale (Kapıköy Köyü) genel gözlem.....	49
Şekil 26. Killi kale keramik verileri (Kapıköy köyü)	49
Şekil 27. Şalamerit yerleşim alanı duvar yapıları	51
Şekil 28. Şalamerit yerleşim alanı	51
Şekil 29. Şalamerit yerleşim alanı kemerli yapı	52
Şekil 30. Şalamerit yerleşim alanı duvar kalıntısı	52

Şekil 31. Şalamerit yerleşim alanı keramik verileri (Cevizli köyü). 53

GİRİŞ

Çalışma bölgesi olan Artvin ili Ardanuç ilçesi, tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Yüzey araştırması ile de desteklenen bu tez çalışması ve tarihi devirlere ışık tutmayı amaçlamaktadır, diğer bir amaç ise Artvin bölgesinin Kafkasya ile olan kültürel etkileşimlerini göstermektir.

Artvin ili çevresine bakıldığında ilk olarak Urartu kaynaklarında adı geçen Artvin, birçok topluluğu bünyesinde barındırmıştır. Hurriler, Kimmerler, İskitler, Kolhlar gibi toplulukların ardından bölgede Bizans hâkimiyeti başlamıştır (Köse, 2017).

Bölge farklı toplulukların kesişim noktasında yer almasına rağmen elimizde yeterli miktarda arkeolojik veri yoktur, olanlar ise de yüzeysel bulgulara dayanmaktadır. Artvin ilinin Şavşat ilçesinin Balıklı ve Yusufeli ilçesinin Demirköyleri yakınlarında Tunç baltalar bulunmuştur. Bu da bölgede Tunç Çağı'na kadar uzanan yerleşim olduğunu göstermektedir (Bittel, 2001, s.12).

Bu çalışma ile Artvin ili Ardanuç ilçesinde bulunan arkeolojik merkezlerin yüzey araştırması yapılarak yeni kalıntıların tespiti amaçlanmaktadır.

Bu çalışmanın temel hipotezi, Artvin bölgesinin stratejik coğrafi konumu sebebiyle Eski Çağlardan itibaren farklı kültürel topluluklar arasında etkileşim alanı olarak işlev gördüğüdür. Bu etkileşimlerin, göç hareketleri, ticaret yolları, sınır ilişkileri ya da yerleşim dinamikleri yoluyla olabileceği düşünülmektedir. Bu kültürel temasların izlerinin ise yerleşim alanları, mimari öğeler ve diğer maddi kültür kalıntıları aracılığıyla arkeolojik olarak saptanabilir nitelikte olduğu öngörülmektedir. Bu bağlamda, bölgedeki arkeolojik verilerin sistemli biçimde incelenmesi, kültürler arası etkileşimin boyutlarını ve sürecini ortaya koyma açısından önemli katkılar sunacaktır.

Bu tez, giriş bölümüne ek olarak dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırma alanının fiziksel ve coğrafi özellikleri ele alınmaktadır. İkinci bölümde, bölgenin tarihsel coğrafyası incelenerek, geçmiş dönemlerdeki yerleşim ve kültürel etkileşim süreçlerine dair bir çerçeve ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde ise saha çalışmaları sonucunda elde edilen arkeolojik veriler analiz edilmiştir ve değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Son bölüm olan dördüncü bölümde, çalışmanın

başında ortaya konulan hipotez test edilmekte ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda gelecekte gerçekleştirilecek araştırmalara yönelik önerilere yer verilmektedir.

Bu tez çalışması, Artvin ili Ardanuç ilçesinin Eski Çağ dönemine ait tarihî ve arkeolojik verilerle birlikte potansiyelini sistematik olarak ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu hedefle, bölgedeki yüzey araştırmaları kapsamında elde edilen arkeolojik bulgular, tarihsel kaynaklar ve coğrafi veriler bir arada değerlendirilerek, bölgenin kültürel gelişim süreci ve geçmiş dönemlerdeki yerleşim bölgeleri analiz edilmektedir. Çalışmanın nihai amacı, Ardanuç'un Eski Çağ'daki tarihsel ve kültürel önemine ilişkin bilimsel veriler üretmek ve bu veriler aracılığıyla bölgenin arkeolojik literatürdeki yerini güçlendirerek, gelecekte yapılacak araştırmalara kuramsal ve ampirik bir zemin oluşturmaktır.

1. ARTVİN İLİNİN COĞRAFYASI

1.1. Bölgenin Coğrafi Özellikleri

Anadolu, tarih boyunca farklı dönemlerde birçok topluluğun ve uygarlığın doğup geliştiği ve etkileşimde bulunduğu önemli bir coğrafya olarak öne çıkmaktadır. Eski çağlardan günümüze dek uzanan zamanda, Anadolu coğrafyası kültürel çeşitliliğin ve medeniyetler arası geçişin merkezinde yer almıştır (İzbırak, 1984, s.1). Helenistik dönemden itibaren Anatolia veya Asia Minor olarak isimlendirilen bu bölge, sahip olduğu stratejik konum nedeniyle tarih boyunca siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan önemli bir rol üstlenmiştir (Yücel, 1987, s. 4).

Anadolu; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişim noktasında yer almakta; bu özelliğiyle Avrupa ile Asya arasında bir kara köprüsü bağlantısı kurmakta, Akdeniz ile Karadeniz arasında ise bir geçiş koridoru görevi görmektedir (Atalay, 1992, s. 3; Doğanay, 1994, s. 91). Bu jeopolitik konum sayesinde, bölgenin tarihi süreçte farklı kültürlerin ve toplulukların buluştuğu, etkileşimde bulunduğu bir alan haline gelmesini sağlamıştır. Yaklaşık olarak 780.576 kilometrekarelik bir yüzölçümüne sahip olan Anadolu'nun kuzey-güney yönündeki eksenini 425 ila 650 kilometre, doğu-batı doğrultusundaki uzunluğu ise yaklaşık 1600 kilometredir (Doğanay, 1997, s. 75). Bu geniş ve çeşitli coğrafi yapı, Anadolu'nun tarih öncesi dönemlerden itibaren birçok medeniyetin gelişimine olanak tanıyan elverişli bir yaşam alanı olmasında etkili olmuştur (Özgür, 2001, s. 10).

Çalışma bölgemiz olan Artvin ili, Doğu Karadeniz bölgesinin en doğusunda yer almaktadır. Şehir iki coğrafi bölgeyi birbirine bağlamaktadır. Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerini birbirine bağladığından her iki bölgenin de özelliklerini almış ve geçiş noktası oluşturmaktadır (Arınç, 2006; Alkan, 2019, s. 5).

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan dağlık alanlar, kıyı bölgelerden itibaren iç kesimlere doğru gittikçe belirgin biçimde yükselmekte ve batıdan doğuya doğru artan bir eğim göstermektedir. Bölgenin en yüksek noktası, 3932 metre rakımıyla Kaçkar Dağı'dır. Bu yüksek kesimlerde, özellikle 2500 metrenin üzerindeki bölgelerde, buzul dönemine ait jeomorfolojik izler olan sirk gölleri, tekne vadiler ve moren birikintileri gözlemlenmektedir. Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu arasındaki doğal sınırı ise

Yalnızçam, Kargapazarı ve Mescit Dağları'nın Karadeniz havzasına su taşıyan bölümleri oluşturmaktadır (Alkan, 2019, s. 6; Koday, 1995, s.1).

Doğu Karadeniz Bölgesi, sahip olduğu zengin biyolojik çeşitlilik ile dikkat çekmektedir. Bölge florasında önemli bir kısmı endemik olan pek çok bitki ve hayvan türleri varlığını sürdürmektedir. Bu zenginlik, bazı yaşam alanların korunma altına alınmasını gerekli kılmış ve sonuç olarak çeşitli bölgeler millî park statüsüne geçirilmiştir. Bu kapsamda Kaçkar Dağları Millî Parkı, Altındere Vadisi Millî Parkı ve Uzungöl Millî Parkı önde gelen koruma bölgeleri olarak yer almaktadır. Doğu Karadeniz bölgesi, yalnızca Türkiye ölçeğinde değil, evrensel ölçekte de ekolojik değere sahip bir bölge olarak kabul görmektedir. Bundan dolayı Dünya Doğayı Koruma Vakfı (WWF) tarafından biyolojik çeşitlilik açısından öncelikli 200 ekolojik bölgeden biri olarak sunulmuştur. Bu bağlamda, Artvin il sınırları içerisinde bulunan Şavşat ilçesine bağlı Sahara-Karagöl Millî Parkı da daha çok bitki çeşitliliği açısından bölgenin önde gelen doğal alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır (Çınaklı, 2008; Eminağaoğlu, 2002; Eminağaoğlu ve Anşin, 2004).

Doğu Karadeniz Bölgesi, Türkiye'nin önemli kuş gözlem alanlarından ikisine ev sahipliği yapmaktadır. Bu alanlardan biri, çalışma sahası dâhilinde yer alan Artvin ilinde bulunmaktadır. İl sınırları içerisinde yer alan Doğu Karadeniz Dağları ile Akkuş Adası, bölgenin kuş popülasyonu açısından öne çıkan iki önemli kuş merkezidir. Özellikle Çoruh* (Çoruh ismini Fahrettin Kırzioğlu şöyle açıklamaktadır; Ad,'Çor'uk=Çor'lar demek olup, Sakaların büyük bir kolunun buraya gelen kesimden almıştır. Sakalar'ın 'Gogar/Gugar' kolu, doğuda sağdan Kür'e karışan Kazak-Çayı'ndan, batıda Murgul ve Borçka'ya kadarki 9 sancağı içine alan bir eyalete yerleşmişti. Bu eyalettteki Morların bir bölümü idare merkezi Orbet (sonradan, Üç-ok anlamında Şamsolda) in bulunduğu sancağa yerleşmiş ve oraya Çor/Şor Deresi adını verdirmiş; bir bölümü de şimdiki Borçalı Çayına soldan karışan Loru Kalesinden geçen çaya Çor'a Ked (Çor Çayı) denilmesine sebep olmuştur (Subaşı, 2012 s.17). Vadi ve çevresi, habitat çeşitliliği ve geçit bölgesi niteliği sebebiyle zengin bir kuş türü popülasyonuna sahiptir. Yapılan gözlem çalışmalarına göre, Artvin il sınırlarında toplam 216 farklı kuş türü gözlemlenmiştir. Artvin'in ekolojik değerini ortaya koyan bir diğer konu ise, Türkiye'de tescillenmiş yedi biogenetik rezerv alanından birinin bu ilde bulunmasıdır. Bu alan, Camili bölgesidir ve sahip olduğu bitki ve hayvan çeşitliliği ile bilimsel açıdan özel korunma statüsüne

sahiptir. Ayrıca Hatila Vadisi Millî Parkı ve Kaçkar Dağları Millî Parkı da “Önemli Kuş Alanları” (ÖKA) kapsamında değerlendirilmektedir. Bu bölgedeki yaban hayatı koruma faaliyetlerinin odak noktaları arasında bulunmaktadır (Göktürk et al., 2008; Surat, 2016).

1.2. Artvin İli Genel Coğrafi Özellikleri

Karadeniz Bölgesi’nin (Harita 1) doğu kısmında 40° 34’ 19.55”- 41° 31’ 29.62” kuzey enlemleri ile 41° 09’ 25.41”- 42° 35’ 47.16” doğu boylamları arasında yer alan Artvin ili Kuzey Anadolu Orojenik Kuşağı’nda konumlanan bir şehirdir (Alkan, 2019, s. 7). Artvin’in, tarihsel sürecine bakıldığında Orta Asya’dan Anadolu’ya, oradan da Kafkaslar ve Kırım üzerinden Balkanlara uzanan geçiş güzergâhı üzerinde yer alması sebebiyle birçok farklı topluluğun etkileşim alanında kalmış ve bu yönüyle kültürel çeşitliliğin yoğun olduğu bir yerleşim bölgesi olmuştur. Coğrafi konumu bakıldığında Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu Bölgeleri arasında bir geçit niteliği taşıyan il, bu iki bölgenin fizikî ve beşerî coğrafi özelliklerini bünyesinde bir arada barındırmaktadır (Harita 2). Artvin’in komşularına bakıldığında doğusunda Ardahan, batısında Rize, güneyinde Erzurum, kuzeyinde Karadeniz ve kuzeydoğusunda Gürcistan bulunmaktadır (Artvin Valiliği, 1973, ss. 1-45). Yaklaşık olarak 7.436 kilometrekarelik yüzölçümüyle Türkiye’nin yüzölçümü bakımından orta büyüklükteki illeri arasında yer almaktadır. Toplam dokuz ilçeye sahiptir. Bu ilçeler, merkez ilçe, Ardanuç, Arhavi, Hopa, Borçka, Murgul, Yusufeli, Şavşat ve Kemalpaşa’dır (Kurt, 2022, s. 4). İlin toplam nüfusuna baktığımızda ise bu sayı 2024 TÜİK verilerine göre 196,280 kişidir (TÜİK, 12.04.2025).

Artvin iline baktığımız zaman, dağlık ve engebelidir (Harita 3). Batıdan doğuya gidildikçe de dağlık alanlar yükselmektedir. Yusufeli ilçesinde olan Kaçkar Dağları 39332 metre ile en yüksek noktasıdır (Yalçınlar, 1951, ss. 20-55). Kaçkarlardan başka dağları ise, Gül Dağı, Kükürt Dağı, Balıklı Dağ ve Karçal Dağı’dır (Çakan, 1994, s. 69). Artvin ilinin çevresinde yer alan dağlar arasında Doğu Karadeniz Dağları, Mescit Dağları ve Yalnızçam Dağları bulunmaktadır. Şavşat Vadisi’nde bulunan Yalnızçam Dağları, Karadeniz Bölgesi ile Doğu Anadolu Bölgesi arasında doğal bir sınır oluşturmaktadır. Ayrıca bu dağ silsilesi, Kür Nehri havzası ile Çoruh Nehri havzasını birbirinden ayırmaktadır (Mortan ve Atalay, 2008, ss. 68-302). Bölgenin dağlık kuşağın başlıca yükseltilerini; kuzeydoğuda Tiryal Dağı, kuzeybatıda Alacadağ, güneyde Avsek ve Çubukdağı, batıda ise Karadağ oluşturmaktadır (Ölmez ve Yüksek, 2002). Artvin il

sınırları içerisinde yer alan başlıca dağlar ve bu dağların yükselti değerleri, Artvin Valiliği tarafından yayımlanan *Göğe Komşu Topraklar* adlı çalışmada detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Buna göre, ilin en yüksek zirvesi 3.937 metre ile Kaçkar Dağı'dır. Bunu sırasıyla Karçal Dağı (3.428 metre), Kükürttepe Dağı (3.348 metre), Arsiyan Dağı (3.164 metre), Kartal Dağı (3.000 metre), Mihrap Dağı (2.950 metre), Çadır Dağı (3.050 metre) ve Kürdevan Dağı (3.050 m) takip etmektedir. Diğer önemli yükseltiler arasında Sahara Dağı (2.799 metre), Karyan Dağı (2.790 metre), Kara Dağ (2.300 metre), Büyük Yurt Dağı (2.250 metre) ve Genya Dağı (1.850 metre) yer almaktadır (Komisyon, 2008). Artvin'i Karadeniz kıyı şeridinden ayıran temel topografik engel ise Kıyı Dağları olarak da adlandırılan Doğu Karadeniz Dağları'dır (Ceylan, 1995, s. 14).

Bölgenin engebeli topoğrafyası nedeniyle, özellikle derin vadiler ve sarp dağlık alanlardan dolayı tarımsal faaliyetleri büyük ölçüde kısıtlıdır. Tarım alanlarına bakıldığında zaman genellikle küçük parçalar hâlinde, vadi yamaçlarında konumlandığı görülmektedir. Topraklarının önemli bir kısmı orman örtüsüyle kaplı olan Artvin ilinde, mevcut tarım arazileri çoğunlukla aile işletmeleri şeklinde kullanılmaktadır. İlçeler arasında tarımsal üretim alanında farklılıklar görülmektedir. Yetiştirilen ürünler arasında çay, fındık, mısır ve patates gibi ürünler öne çıkmaktadır ("Artvin", 1982; "Artvin", 1985; Artvin Valiliği, 2003). Artvin ilinde özellikle çay tarımı, Arhavi, Hopa ve Kemalpaşa ilçelerinde yoğun olarak gerçekleştirilmekte; kısmen de Borçka ilçesinde yürütülmektedir ("Artvin", 1993, ss. 290-291).

Artvin ilinde yer şekillerinin büyük ölçüde sarp ve geçit vermeyen dağlık alanlardan oluşması sebebiyle, ulaşım altyapısını da önemli ölçüde etkilemiştir. Bu zorlu yer şekilleri nedeniyle karayolu ağı sınırlı gelişme göstermiştir. İldeki en önemli karayolu bağlantısı, Karadeniz kıyısında yer alan Arhavi, Hopa ve Kemalpaşa ilçelerini birbirine bağlayan sahil yoludur. Aynı zamanda Türkiye-Gürcistan sınır kapısında son bulan devlet yoludur. Bu yol güzergâhı, Karadeniz Sahil Yolu'nun bir parçası niteliğinde olduğu söylenebilir (Artvin Valiliği, 2003). Karadeniz'e kıyısı olmasından ötürü, Artvin ilinde denizyolu ulaşımı açısından en stratejik nokta Hopa Limanı'dır (Artvin Valiliği, 2003).

1.2.1. İklim ve Bitki Örtüsü Özellikleri

Artvin ilinin iklim özelliklerini sağlıklı biçimde değerlendirebilmek için meteorolojik verileri incelemek gerekmektedir. Bu kapsamda önemli bir veri kaynağı olan Artvin Meteoroloji İstasyonu, 1948 yılında kurulmuştur (Alkan, 2019, s. 8).

Artvin ve çevresi, iklimsel açıdan değerlendirildiğinde Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu bölgeleri arasında bir geçiş kuşağı niteliği taşımaktadır. Bu durum, bölgenin topografik yapısıyla doğrudan ilişkilidir. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan Doğu Karadeniz Dağları ile ilin doğu sınırlarını çizen Yalnızçam Dağları, 3000 metreyi aşan yükseltileriyle bölgeyi doğal bir set gibi çevrelemektedir. Kıyıya paralel olarak uzanan bu dağ silsileleri, Karadeniz üzerinden gelen nemli hava kütlelerinin iç kesimlere ulaşmasını büyük ölçüde engellemektedir. Öte yandan, Yalnızçam Dağları'nın yüksek kütlesi, kış mevsiminde Doğu Anadolu'da etkili olan yüksek basınç sistemlerinin Artvin çevresine ulaşmasını da sınırlandırmaktadır (Atalay ve Mortan, 1997; Ceylan, 1995; Karabulut, 2007; Sever, 2001).

Araştırma bölgemiz olan Artvin ilinde yıllık bazlı bakıldığında sisli gün sayısı 16 gün olarak raporlanmıştır. Sisli havalar ladin ormanları için oldukça önemlidir (Ceylan, 1995). Karadeniz Bölgesi'nde etkili olan nemli hava kütleleri, Doğu Karadeniz Dağları'na ulaşırken yükselmekte, bu süreçte öncelikle sis bulutlarını oluşturmakta, ardından yoğunlaşmanın artmasıyla birlikte yağışı meydana getirmektedir. Bölgenin iç kesimlerinde ise, yer yer hava kütlelerinin ısınarak yükselmesi sonucunda konveksiyonel yağışlara rastlanmaktadır (Ceylan, 1995).

Artvin İli Meteoroloji İstasyonu tarafından 1949–1989 ve 2003–2013 yılları arasında oluşturulan verilere göre, ilin yıllık ortalama sıcaklığı 12,4 °C olarak belirlenmiştir. Bu sıcaklık değeri, ilin kıyı ve iç kesimleri arasında belirgin farklılıklar göstermektedir. Örneğin, kıyıda yer alan Hopa ilçesinde yıllık ortalama sıcaklık 14,4 °C iken, iç kesimde bulunan Yusufeli ilçesinde bu değer 14,0 °C olarak ölçülmüştür. Yıl içi sıcaklık dağılımına bakıldığında, en düşük sıcaklıkların genellikle ocak ayında ölçüldüğü görülmektedir. Ocak ayı ortalama sıcaklığı Artvin merkezde 3,0 °C, Hopa'da 7,4 °C, Yusufeli'nde ise 0,9 °C olarak belirlenmiştir. Artvin'de yılın en düşük sıcaklıkları ocak ayında, en yüksek sıcaklıkları ise ağustos ayında gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Ayrıca, il genelinde ortalama yıllık kar yağışlı gün sayısının 28,9 gün olduğu belirtilmiştir.

(Ceylan, 1995; Eminağaoğlu, 1996; Koday, 1991; Koday, 1995; Koday ve Erhan, 2010; Şimşak, 2014; Tıraş, 1994; Yüksek ve Ölmez, 2002).

Artvin il topraklarının büyük bir bölümü ormanlık alanlarla kaplıdır (Önen, 2022, s. 12). Artvin ilinin geneline bakıldığında yayvan ve iğne yapraklı ağaç türlerinden oluşan zengin bir orman örtüsünün mevcut olduğu görülmektedir. Bu ormanlar, kıyıda başlayarak neredeyse 1500 metre yüksekliğe kadar uzanmaktadır. Kıyı şeridinde yayvan yapraklı türlerden gürgen ve kızılğaç yoğun olarak görülürken, 1500 metre seviyesinden sonra ise iğne yapraklı türlerin baskın hâle geldiği gözlemlenmektedir. Bu kuşakta yer yer kayın ağaçlarına da rastlanmakta, daha yüksek kesimlerde ise ladin ve sarıçam türleri orman formasyonunu oluşturmaktadır. Bölgedeki ormanların üst sınırı yaklaşık 2200 metreye kadar yükselir. Bu seviyeden itibaren dağ çayırları olarak tanımlanan otlak formasyonları görülmektedir. Dağların kuzey yamaçlarında Alpin çalılıkları adı verilen çalılara sıkça rastlanmaktadır.

İç kesimlere bakıldığında ise, daha çok Çoruh Vadisi çevresinde, kuraklığa ve erozyon riskine karşı dayanıklı türler olarak meşe, ardıç ve geven gibi ağaçlarına rastlanmaktadır. Vadinin üst kısımlarında ise kızılğaç, kestane, ceviz, karaağaç, meşe ve gürgen gibi yayvan yapraklı türler ile kayın ve göknar ağaçlarından oluşan orman örtüsü 1400 metre rakıma kadar çıktığı gözlemlenmektedir. Bu yükseklikten sonra ladin, sarıçam ve göknar gibi iğne yapraklı türlerden oluşan orman formasyonu 2000 metreye kadar devam etmektedir. Ormanların sona erdiği bu yükseklikten itibaren geniş yaylalarda dağ çayırları yayılım görülmektedir (Şahin et al., 1997).

1.2.2. Akarsular

Doğu Karadeniz bölgesinde yer alan Artvin ili akarsu ağı bakımından Türkiye'nin öne çıkan bölgelerinden biri olduğu bilinmektedir (Harita 4). İlin akarsularını oluşturan sistem, Orta ve Aşağı Çoruh Havzaları içerisinde yer almakta olup, Karadeniz Akçılama Havzası'na bağlı olan Çoruh Nehri ve onun kollarından meydana gelmektedir (Ceylan, 1995).

Çoruh Nehri: Çoruh Irmağı, Erzurum Ovası'nın kuzeyinde yer alan ve 3.239 metre rakıma sahip Mescit Dağları üzerindeki Çivilikaya Tepesi'nin batı yamaçlarında yer almaktadır. Kaynağından itibaren bir süre batı yönünde akışını sürdüren bu akarsu, Masat Köyü civarında güneyden gelen ve Akbaba Dağı'ndan kaynağını alan Kurt Çayı

ile birleşmektedir. Bu birleşim noktasından itibaren Masat Çayı adını alan akarsu, batı yönünde akışına devam etmektedir (Ceylan, 1995; Kaymaz, 2018). Masat Çayı, Bayburt ilinin Maden ilçesi yakınlarında, güneyde Kop Dağları'ndan doğan Kop Çayı ile birleştiği bilinmektedir. Bayburt şehir merkezinden itibaren geniş bir yay çizerek kuzeye doğru yönelen bu akarsu, Bayburt Ovası'nın neredeyse 15 kilometre kuzeyinde doğuya dönerek akışına devam etmektedir. Burada batıdan Bayburt Ovası'ndan gelen Büyük Çay ile birleşir. Büyük Çay ve Masat Çayı'nın birleşmesi neticesinde ise Çoruh Irmağı oluşur. Bu birleşme noktasında, kuzeyde yer alan Soğanlı Dağları'ndan gelen Çengül Deresi de bu akışa katılmış olduğu gözlemlenmektedir (Saraçoğlu, 1990). Çoruh Nehri, başlangıçta ana akış yönünün tersine batıya doğru ilerlerken, Bayburt'un batısında geniş bir yay çizerek önce kuzeye, daha sonra ise Bayburt merkezinde kuzeydoğu yönüne doğru yön değiştirmeye başladığı gözlemlenmektedir. Akarsu, akışı boyunca Kân köyü yakınlarında Çapans Deresi'ni, Dereağzı köyü civarında Salaçor Deresi'ni, Hunut yakınlarında Hunut Deresi'ni, daha kuzeyde Hodiçor Deresi'ni ve Yusufeli'nde Sarıgöl Deresi'ni bünyesine katarak debisini arttığı görünmektedir ve sonucunda gelişmiş bir akarsu niteliği kazanmaktadır.

Nehrin Artvin yönüne doğru ilerleyişinde, Zeytinlik çevresinde doğudan gelen Bulanık Deresi ile Berta Suyu'nun birleşmesiyle oluşan Berta Çayı'nı da alarak kuzeybatıya yönelir ve bu doğrultuda Artvin şehir merkezinin yakınından geçerek akışına devam eder (Tarkan, 1973). Bu noktadan itibaren neredeyse 170 kilometrelik bir güzergâhta kuzeydoğu yönünde akışına devam eden Çoruh Nehri, Yusufeli ilçesi yakınlarında kuzeyden gelen Altıparmak (Barhal) Çayı'nı da içine aldıktan sonra doğuya yönelir. Nehir, Oltu Çayı ile birleşim noktasına kadar bu genel doğrultuda ilerlemeye devam ettiği gözlemlenmektedir. Çoruh Havzası'nın güneydoğu kesiminde yer alan akarsuları toplayan Oltu Çayı ve Tortum Çayı, “su kavuşumu” olarak da adlandırılan Gürap Kayası adı verilen sarp ve yüksek bir kaya kütlelerinin eteklerinde Çoruh Nehri ile birleşmektedir (Saraçoğlu, 1990). Bu kesimde Çoruh Nehri, yer yer küçük kavisler çizerek genel olarak güney-kuzey yönünde akışını sürdürmektedir. Borçka ilçesinin yaklaşık 2 kilometre güneyinde, Murgul Çayı Çoruh Nehri'ne katılmakta ve bu birleşimle birlikte nehrin debisi daha da artmaktadır (Koday, 1991). Çoruh Nehri, batıdan gelen Hatilla (Taşlıçay) Deresi ile doğudan gelen Bakırköy (Kuşarshan) Deresi'ni de kendisiyle birleştirerek Artvin ilinin Borçka ilçesine ulaştırır. Nehir, bu noktada güneybatıdan gelen

Murgul Çayı ile de birleşerek kuzeydoğu yönüne doğru akmaya devam eder. Artvin ili Borçka ilçe merkezine kadar kabaca kuzeybatı doğrultusunda akan Çoruh Irmağı, yaklaşık 18 kilometre sonunda Muratlı Köyü'ne ulaşmaktadır. Muratlı'dan itibaren yaklaşık 3 kilometre boyunca Türkiye–Gürcistan sınırını çizen Çoruh Nehri, buradan sonra Gürcistan topraklarına girdiği gözlemlenmektedir. Bu güzergâh üzerinde, kaynaklarının önemli bir kısmını Karçal Dağları'ndan alan Acara Çayı'nı da bünyesine katan Çoruh, Batum'un güneybatısında yer alan, kıyı çizgisi düzleşmiş küçük bir delta aracılığıyla Karadeniz'e dökülmektedir (Ceylan, 1995; Kaymaz, 2018; Sever, 2001).

Artvin iliyle özdeşleşmiş olan ve bölgenin en önemli su kaynaklarından biri olan Çoruh Nehri, yıllık ortalama 6,3 milyar metreküplük bir akış hacmine sahip olduğu bilinmektedir. Nehrin toplam uzunluğu 431 kilometredir. Bu uzunluğun 410 kilometresi Türkiye sınırları içerisinde yer almaktayken geri kalan 21 kilometrelik bölümü ise Gürcistan sınırları içerisinde yer almaktadır (Kaymaz, 2018, s. 152).

Madenler Deresi: Artvin ili sınırlarında Çoruh Nehri'ne karışan ilk akarsu Hatilla (Taşlıçay) Deresi olduğu bilinmektedir. Nehir, batıdan Hatilla Deresi'ni, doğudan ise Bakırköy Deresi'ni bünyesine kattıktan sonra Tütüncüler Köyü'ne ulaşmaktadır. Borçka ilçesine kadar genel olarak kuzeybatı yönünde akışını sürdüren Çoruh Nehri, Borçka yakınlarında güneybatıdan gelen Murgul Çayı ile birleştikten sonra ve bu noktadan itibaren kuzeye doğru yönelerek Muratlı bucağına ulaşmaktadır. Nehir, buradan itibaren neredeyse 3 kilometre boyunca Türkiye–Gürcistan sınırını oluşturduktan sonra, Batum'dan Karadeniz'e dökülmektedir (Bakırcı, 1999, s. 63; Ceylan, 1995, s. 67; Koday, 1995, s. 99).

Berta (Köyrülü Çayı-Bulanık Çay) Çayı: Bölgedeki önemli su kaynaklarından biri olan Berta Çayı, Meydancık ve Şavşat çaylarının birleşmesiyle oluşmaktadır. Güneybatı yönünde akışını sürdüren çay, güzergâhı boyunca Alabalık ve Karçal (Ortaköy) dereleri ile birleşir. Daha sonra güneydoğudan gelen Ferhatlı Çayı'nı da bünyesine katan Berta Çayı, yaklaşık 7–8 kilometrelik bir mesafe sonrasında Çoruh Nehri'ne ulaşarak bu sisteme katılmaktadır (Alkan, 2019; Ceylan, 1995).

Arhavi Deresi: Kükürt Tepesi'nin (3348 m) kuzey yamaçlarından doğan bu dere, yaklaşık 30 kilometrelik bir akış uzunluğuna sahip olduğu bilinmektedir. Deniz kıyısına ulaştığı kesimde dere yatağı, çeşitli büyüklükteki çakıllarla kaplı olduğu görülmektedir. Söz konusu dere, aynı zamanda geleneksel taşımacılık faaliyetlerinde de

kullanılmaktadır. Havza içerisinde yer alan, özellikle gemi ve mobilya üretiminde değerlendirilen ağaç türlerinin deniz kıyısına ulaştırılmasında dere suyu taşıma aracı görmektedir. Aynı yöntem, bölge halkı tarafından yakacak odun taşımacılığında da kullanılmaktadır (Alaçam, 1982; Bakırcı, 1999, s. 64).

Şavşat Çayı: Berta Çayı'nı besleyen ana kollardan biri olan Şavşat Çayı, Ciritdüzü, Nanep ve Laşet derelerinin birleşmesiyle oluşmaktadır. Bu akarsuya bakıldığında, Şavşat ilçesine bağlı Okçular Mahallesi'nde Meydancık Çayı ile birleşerek, burada Berta Çayı olarak anılan akarsuyu meydana getirdiği bilinmektedir (Sever, 2001, s 178).

1.2.3. Göller

Araştırma alanı içerisinde göl varlığı sınırlıdır. Fakat doğal kökenli önemli su kütleleri mevcuttur. Yalnızçam Dağları'nın güneybatısında yer alan Çadır Dağı çevresinde, Eğripınar Tepe ile Kayalıyurt Tepe arasında batıdan doğuya doğru sıralanan buzul gölleri mevcuttur. Bunlar; Kurugöller, Karagöller ve Kazan Gölleri olarak adlandırılmaktadır. Aynı zamanda bu alanda üç büyük buzul vadisi tespit edilmiştir. Bunlar; Eğripınar Buzul Alanı, Akgöl Buzul Vadi Sistemi ve Kazan Gölleri Buzul Vadi Sistemi. Bununla birlikte, Artvin ili Borçka ilçesi sınırları içinde yer alan, Karçal Dağları'nın kuzeybatısında, biri büyük diğeri küçük olan iki gölden oluşan Karagöl grubu vardır. Bu göl grubu, 2002 yılında Tabiat Parkı statüsüne kavuşturularak koruma altına alınmıştır ve çok sayıda turist çekmektedir (Dede, 2009, s. 57; Koparan ve Sever, 2008; Rızvanoğlu, 2003, s. 31; Sever, 2001, s. 195; Tıraş, 1994, s. 58).

1.2.4. Devlet Projeleri

Artvin ili sınırları içerisinde çok sayıda baraj ve hidroelektrik santral (HES) projesi hayata geçirildiği bilinmektedir. Baraj inşasına son derece elverişli jeomorfolojik koşullara sahip bir bölgedir. Artvin ilinde, su kaynaklarının enerji potansiyelinin değerlendirilmesine yönelik ilk geniş çalışma 1969 yılında gerçekleştirilmiştir. Devlet Su İşleri (DSİ) ile Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİEİ) tarafından “Çoruh Havzası'nın Enerji Olanakları İstikşaf Raporu” nu ortaklaşa hazırlamışlardır. Daha sonrasında ise Çoruh Nehri ve kollarının hidroelektrik potansiyelinin değerlendirilmesi amacıyla 1982 yılında “Çoruh Havzası Master Planı” hazırlanmış ve bu plan dahilinde baraj projelerine ilişkin

proje hizmetleri 1992 yılında tamamlanmıştır. Plan sayesinde, Çoruh Nehri'nin ana kolu üzerinde on büyük barajın inşa edilmesi hedeflenmiştir. Bu barajlardan beşi Yukarı Çoruh Havzası'nda yer almaktadır: Laleli, İspir, Güllübağ, Aksu ve Arkun Barajları yer almaktadır. Orta Çoruh Havzası'nda Yusufeli ve Artvin Barajları; Aşağı kısmında ise Çoruh Havzası'nda ise Deriner, Borçka ve Muratlı Barajları bulunmaktadır (Karabulut, 2007, s. 17; Sever, 2005, s. 158; Tezel, 2015, s. 12).

2. ARTVIN'İN ESKİ ÇAĞ TARİHİ

2.1. Artvin Bölgesinin Tarih Öncesi Durumu

İnsanoğlunun dünya üzerindeki varlığı, belirli dönemlere bölünerek incelenmiş ve bu dönemler çeşitli isimlerle tanımlanmıştır. Bu sınıflandırmalar arasında en göze çarpan ayrım, “Tarih Öncesi Dönem” ve “Tarihî Çağlar” arasında yapılmıştır. Yazının olmadığı, insanlık tarihinin ilk aşamasına “Tarih Öncesi Dönem” adı verilirken; yazının bulunuşuyla birlikte bilgi birikiminin kaydedilebildiği, belgelerle desteklenen döneme “Tarihî Çağlar” adı verilmiştir. Bu temel sınıflandırmaya göz atıldığında, akademik kaynaklara ilk kez 1851 yılında D. Wilson tarafından eklendiği görülmektedir (Kınal, 1969, s. 1-15; Dinçol, 2011: s. 258). Bu dönem belirlemede yazının kullanımı ana unsurdur.

Anadolu, Afrika ve Orta Doğu'dan Avrupa ile Asya'ya uzanan göç yolları üzerinde yer almasıyla, tarih öncesi dönemlerden itibaren insan hareketliliği açısından önemli bir geçiş coğrafyası olmuştur (Aytek, 2017, s. 20). Bu bağlamda, Doğu Karadeniz Bölgesi de elverişli doğal koşulları ve stratejik konumuyla erken dönemlerden itibaren insan yerleşimine uygun bir alan teşkil etmiş; farklı kültürlerin geçişine ve etkileşimine açık bir bölge olarak öne çıkmıştır (Ünsal, 2010, s. 131). Bu bölgenin önemli bir ili olan Artvin, coğrafi konumu itibarıyla Kafkasya ile Anadolu arasında bir geçiş bölgesi niteliği taşımakta olup, bu özelliği sayesinde Eski Çağlardan itibaren çeşitli kültürel ve ekonomik etkileşimlere sahne olmuştur. Antik kaynaklarda da adı sıklıkla geçen Çoruh Nehri ve onun kolları, bölgedeki yerleşimlerin oluşumu ve gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. Ancak bölgenin tarih öncesi dönemine ilişkin arkeolojik araştırmalar oldukça sınırlıdır ve bugüne kadar elde edilen veriler, kapsamlı bir tarihsel değerlendirme yapılabilmesi için yetersiz kalmaktadır. Arkeolojik verilere erişimde yaşanan zorluklar, bu eksikliği daha da derinleştirmekte; özellikle tarih öncesi dönemlere ait materyal kültür unsurlarının tespiti, coğrafi ve çevresel etkenler nedeniyle güçleşmektedir (Çalışkan Akgül, 2016, s. 10–11). Bölgenin sarp dağlık yapısı ile yoğun ve sık bitki örtüsü, yüzey araştırmaları ile kazı çalışmalarının sistemli bir biçimde yürütülmesini kısıtlayan başlıca doğal engeller arasında yer almaktadır.

A. Güveloğlu'na (2020) göre Doğu Karadeniz'deki en eski yerleşim yerlerine ait verilere Eski Yunan seyyahlarının notlarından alınan bilgiler aracılığıyla ulaşılmaktadır (Güveloğlu, 2020, s. 24). Örneğin Mutlu'ya (2020) göre, bölgeye dair en erken bilgileri sunan antik kaynakların başında Strabon, Ksenophon, Yaşlı Plinius, Apollodoros, Apollonius Rhodius, Thukydides, Euripides, Herodotos, Homeros ve Hesiodos yer almaktadır. Söz konusu coğrafyada arkeolojik araştırmalar ise ilk kez K. Kökten tarafından Kars, Ardahan ve Iğdır çevresinde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarıyla başlatılmıştır (Mutlu, 2020, s. 43).

Artvin'de gerçekleştirilen yüzey incelemeleri, esas olarak Türk-İslam dönemini aydınlatmaya yönelik olarak yapılmıştır. Bu yüzey incelemeleri 1987 yılında başlamış olup, günümüzde de sürmektedir (Dizdar, 2019, s. 105).

Bölgenin erken dönemine ilişkin olarak, literatürde önemli akademik çalışmalar yer almaktadır. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi üzerine kapsamlı araştırmalar yürüten Sefa Yıldırım'ın 2007 yılında hazırladığı "Okçular/Berta Havzası ve Çevresinde Tarihî ve Arkeolojik Araştırmalar" başlıklı doktora tezi, bölgenin tarihî ve arkeolojik yapısına dair önemli veriler sunmaktadır. Benzer şekilde, Özlem Alkan'ın 2019 tarihli "Tarihî ve Arkeolojik Veriler Işığında Artvin" adlı çalışması ile Gaye Kurt'un (2022) "Tarihî Süreçte Artvin" başlıklı eseri, kentin tarihsel gelişimini çok yönlü biçimde ele almaktadır. Ayrıca, Fatih Dizdar'ın 2019 yılında yayımladığı "Eski Çağ 'da Orta ve Doğu Karadeniz Sahil Şeridi ve Bu Havzada Yapılan Arkeolojik Çalışmalar (Samsun-Ordu-Giresun-Trabzon-Rize-Artvin)" adlı araştırması, bölge arkeolojisine dair kapsamlı bir perspektif sunarak, Artvin ve çevresinin Eski Çağ'daki yerleşim dinamiklerinin anlaşılmasına önemli katkılar sağlamaktadır.

Aşağıda Artvin bölgesinin tarih öncesi durumu Paleolitik ve Epipaleolitik Çağ, Neolitik Çağ, Kalkolitik Çağ, Tunç Çağı gibi dönemlerine göre ele alınmıştır.

2.1.1.Paleolitik ve Epipaleolitik Çağ

Kanalmaz'a (2018) göre Paleolitik Çağ, Afrika'da insanın ilk taş aletleri üretmesiyle yaklaşık 2,5 milyon yıl önce başlamış, günümüzden önce 10.000 yılına tarihlenen dönemde sona ermiştir ve bu çağ, halen içinde bulunduğumuz Kuvaterner (Dördüncül) jeolojik zamanın en uzun ve ilk evresi olan Pleistosen boyunca devam etmiştir. Bu kronolojik sürecin ardından gelen ve Epipaleolitik Çağ olarak adlandırılan

geçiş evresi ise, özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Afrika gibi Eski Dünya'nın bazı bölgelerinde tanımlanan bir dönem olarak literatürde yer almaktadır (Kanalma, 2018, s. 5). Anadolu coğrafyasında ise Paleolitik Çağ'a ait önemli buluntular; Karain, Oküzini, Beldibi ve Yarımburgaz mağaralarında tespit edilmiştir (Kartal, 2003, s. 35). Bu alanlarda ele geçen taş aletler ve fauna kalıntıları, insanın bu dönemdeki yaşam biçimi, avcılık-toplayıcılık faaliyetleri ve çevreyle etkileşimi hakkında önemli veriler sunmaktadır. Epipaleolitik Dönem'in Anadolu'daki karşılığı ise, özellikle güneydoğu ve güney Anadolu'daki yerleşim alanlarında ortaya çıkan mikrolitik alet toplulukları ve yerleşik yaşama geçişin ilk izleriyle kendini göstermektedir.

Paleolitik Çağ'da mağaralar, doğal koruma ve barınma ihtiyaçlarını karşılamaları nedeniyle en uygun yerleşim alanları olarak tercih edilmiştir (Ünsal, 2022, s. 26). Anadolu'daki en eski yerleşim izleri de bu dönemin başlangıcına kadar uzanmakta olup, insanlar bu süreçte yaşamlarını avcılık ve doğadan bitki-toplama faaliyetleriyle sürdürmüşlerdir (Küçükyıldız, 2021, s. 12). Paleolitik ile Neolitik dönemler arasındaki geçiş evresi olan Epipaleolitik (Mezolitik) dönem ise Alkan'a (2019, s. 33) göre, yaşam biçiminde köklü bir değişimin henüz gözlemlenmediği bir ara evre olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde insanlar hâlâ mağaralarda yaşamaya devam etmiş; avcılık ve toplayıcılığın yanı sıra, çevresel koşullara bağlı olarak balıkçılığı da yaşam pratiklerine dahil etmişlerdir (Alkan, 2019, s. 33). Bölgenin önemli geçim kaynağına dönüşen balıkçılık faaliyetinde balıklar tuzlanarak veyahut tütülenerek farklı ülkelere ihraç ediliyordu (Güveloğlu, 2013, s.727).

Artvin, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin en doğusunda yer alan ve doğuda Ardahan, güneyde Erzurum, batıda Rize, kuzeybatıda Karadeniz ve kuzeyde Gürcistan ile çevrili bir sınır ilidir. Coğrafi konumu itibarıyla Kafkasya'dan Anadolu'ya uzanan geçiş güzergâhı üzerinde bulunması, Artvin'i tarih boyunca çeşitli halkların ve kültürlerin ilk durak noktalarından biri hâline getirmiştir. Bu durum, bölgenin farklı toplum ve kültürlerin etkisi altında kalmasına zemin hazırlamıştır (Yavuz, 2020, s. vii). Ancak Eski Çağ tarihine yönelik sınırlı sayıda araştırma, Artvin'in bu dönemine dair yeterli veri sunamamaktadır. Öte yandan, Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgeleri gibi Artvin yöresi de İlk Tunç Çağı'ndan itibaren Kafkasya kökenli göç hareketlerine sahne olmuştur (Özgül, Ceylan ve Söylemez, 2022, s.146). Benzer şekilde Ünsal'a (2022) göre, Çoruh Havzası'nda özellikle Paleolitik ve Mezolitik Çağlara yönelik

araştırmaların neredeyse hiç yapılmamış olması, bölgenin tarihî ve arkeolojik değerlendirmelerinde önemli eksikliklere ve beraberinde bilinçsiz, hatalı yorumlara yol açmaktadır.

Nitekim, günümüzde olduğu gibi Eski ağ'da da bölgede yaylacılık faaliyetlerinin varlığı dikkat çekmektedir. Bu durumu destekleyen en önemli kanıtlar arasında, Orta Asya resim sanatı özellikleri taşıyan Demirkapı/Arılı kaya resimleri ile Kaçkar Dağları'nın güney eteklerinde yer alan bağımsız kurgan yapıları yer almakta; bu bulgular, göçer toplulukların bölgeyi iskn ettiğini göstermektedir (zgl, Ceylan ve Söylemez, 2022, s.160). Ayrıca Mutlu'ya (2019) göre eski zamanlarda Anadolu'da inşaat materyali olarak genellikle taş ve kerpiç tercih edilmiştir. Ancak, Doğu Karadeniz bölgesinin iklim yapısının da etkisiyle, bu bölgede ahşap yapılar daha fazla kullanılmıştır. Bunun sonucunda zamanla kullanılan malzemelerin hızla yok olduğu ve birçok arkaik kalıntının orman örtüsü altında kaldığı için yerleşim alanlarına ulaşmak oldukça zorlaşmıştır (Mutlu, 2019, s.21).

2.1.2. Neolitik ağ

Günümüz arkeolojik bulgularına dayanarak yaklaşık Mö 12.000/11.000 ile 6.000/5.000 yılları arasına tarihlendirilen Neolitik ağ'ın, M 7.000'lere kadar süren ilk beş bin yıllık evresi olan çanak mleksiz Neolitik Dönem (Akeramik Neolitik), insanlık tarihinin en köklü dönüşümlerinin yaşandığı, devrimsel nitelikte gelişmelerin gözlemlendiği kritik bir aşamayı temsil etmektedir (zdl, 2011, s. 175).

Neolitik ağ'dan itibaren kesintisiz yerleşime sahne olan Kafkasya'da, elverişli iklim ve coğrafi koşullar sürekli yerleşimin temelini oluştururken; Eski ağ'da Tiflis, Berde ve Derbent gibi şehirler dağlık bölgenin yaşam açısından elverişli kesimlerinde kurulmuş, yüksek rakımlı platolarda ise doğa koşullarına bağlı, daha kırsal bir yaşam biçimi srdrlmştir (zgl ve Ceylan, 2017, s. 45).

Artvin ve çevresinde tarih öncesi dönemlere ışık tutacak kapsamlı arkeolojik kazıların henüz gerçekleştirilmemiş olması, bölgenin erken yerleşim tarihi hakkında doğrudan verilerin sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, Kafkasya ve Kars çevresinde tespit edilen Neolitik Dönem (M 8000–5500) yerleşimlerine dayanarak, benzer coğrafi ve kültürel özellikler taşıyan Artvin ve çevresinde de aynı dönemde insan yerleşimlerinin var olmuş olabileceği düşünülmektedir (Akdağoğlu,

2021, s. 28; Subaşı, 2012, s. 10). Ancak, bu varsayımı destekleyecek somut arkeolojik bulgular oldukça sınırlıdır; şimdiye kadar yalnızca Şavşat-Meşeli ve Yusufeli-Demirköy'de tesadüfen ele geçen bazı bronz baltalara rastlanmıştır (Subaşı, 2012, s. 10). Öte yandan, Kafkaslar ve Kars çevresinde ele geçen süslü seramik örnekleri, Artvin bölgesinin MÖ 7. ya da 6. yüzyıllarda yerleşime açılmış olabileceğine dair dolaylı ipuçları sunmaktadır (Kökten, 1943, s. 601-613.).

Artvin ve çevresinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları, bölgenin Neolitik Çağ'dan itibaren yerleşim gördüğünü ortaya koymaktadır (Köse, 2015; Doğan, 2021). Bu dönemde topluluklar, avcılık ve toplayıcılığın yanı sıra ilkel tarım faaliyetlerine yönelmiş; özellikle su kaynaklarına yakın alanlarda yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Gürcistan sınırına yakın konumu nedeniyle Artvin Neolitiği, Güney Kafkasya'daki kültürel gelişmelerle benzerlik göstermektedir. Ancak bölgenin engebeli topoğrafyası ve yoğun orman örtüsü, kazı yapılabilecek alanların sınırlı olmasına ve dolayısıyla arkeolojik buluntuların kısıtlı kalmasına yol açmıştır (Köse, 2015; Doğan, 2021).

2.1.3. Kalkolitik Çağ

En eski çağlardan itibaren dünyanın başlıca doğal ve tarihî yollarının kesişim noktasında yer alan Anadolu, sıradağlarla birbirinden ayrılmış çeşitli bölgeleri ve farklı coğrafi yapısıyla dikkat çekici bir konumdadır (Ünsal, 2010, s. 130). Bu durum Ünsal (2010) göre Anadolu'nun tarih boyunca farklı kültürel özellikler taşıyan yörelere ayrılmasına zemin hazırlamıştır. Kalkolitik Dönem, taş araçların yanı sıra metalin de kullanılmaya başlandığı bir zamandır (Korucu, 2005). Kalkolitik Çağ, insanlık tarihinde Taş Çağı'ndan Tunç Çağı'na geçişi temsil eden ve bu iki dönem arasındaki kültürel ve teknolojik dönüşümü yansıtan bir ara evre olarak kabul edilmektedir (Ünsal, 2022, s. 45).

Kalkolitik dönem, Eski Dünya'nın tarih öncesi dönemlerinde, Neolitik dönemdeki ilk tarım köyleri ile Bronz Çağı'nın okuryazar kültüre sahip şehirleşmiş toplulukları arasında yer alan bir dönemi tanımlar (Kurt, 2022, s. 21). Kalkolitik Çağ'da, yaşam biçimi ve uygarlık düzeyi açısından Neolitik Çağ'a kıyasla köklü değişiklikler yaşanmamış olsa da tarımsal faaliyetlerde önemli ilerlemeler kaydedilmiş, kullanılan aletler daha işlevsel ve gelişmiş hale gelmiştir. Bu dönemde

dokumacılığın da başladığı düşünülmektedir. Henüz çömlekçi çarkının bilinmediği bu çağda, çömlekler elde şekillendirilmiş; bazı bölgelerde ise yüzeylerine kalın bir astar çekildikten sonra geometrik motiflerle süslemeler yapılmıştır (Ünsal, 2022, s. 45). Kalkolitik dönemin en belirgin özelliği çok renkli boyalarla süslenmiş çömleklerdir. Bu döneme ait alanlarda keşfedilen seramikler arasında “delikli çömlekler”, tütsü yakmakta kullanılabilmiş olan, duvarları deliklerle hazırlanan kaplar, büyük hacimli saklama çömlekleri ve ağız kısmı olan servis kapları yer almaktadır (Kurt, 2022, s. 22).

Erzurum ve Kars'ta Kalkolitik Çağ'a ait birçok yerleşim yeri tespit edilmişken, Artvin'de ise doğrudan buluntuya rastlanmamış olsa da bu merkezlere olan coğrafi yakınlığı ve Gürcistan'daki Aknalitch ile Azerbaycan'daki Soyuk Bulak ve Leylatepe gibi Kalkolitik merkezlerle olan ilişkisi, Artvin'de de bu dönemin yaşanmış olabileceğine işaret etmektedir (Kurt, 2022, s. 24). Bu bağlamda, Artvin'de Kalkolitik yerleşimlere dair doğrudan arkeolojik buluntuların yokluğu, bölgenin bu kültürel süreçten tamamen dışlandığı anlamına gelmez. Tam tersine, Erzurum ve Kars gibi yerlerin coğrafi yakınlığı ile Gürcistan ve Azerbaycan'daki Kalkolitik kültür bölgeleriyle kurulacak olası ilişkiler, Artvin'in de bu dönemdeki dönüşüm sürecinin bir parçası olabileceğini düşündürmektedir.

2.1.4. Tunç Çağı

Artvin'in Arhavi ilçesine bağlı Balıklı köyündeki Sazazkale ormanında yer alan bir mağarada bulunan tunç baltalar, Doğu Karadeniz'in tarih öncesi dönemlerine ışık tutmaktadır (Bittel, 1933, s.150). Bittel, bu buluntuları Tunç Çağı'na tarihlendirmektedir.

Komşu iller olan Erzurum ve Ardahan'da Tunç Çağı'na ait birçok yerleşim yeri tespit edilmişken, Artvin'de uzun süre Eski Çağ buluntusuna rastlanmamışsa da son dönemde Tunç Çağı'na ait buluntuların gün yüzüne çıkması, bu dönemin Artvin'de de yaşandığını ortaya koymaktadır (Kurt, 2022, s. 25).

Mutlu'ya (2018) göre Anadolu'da, kazılarda bulunan çanak çömleğin yapısına, üretimde ve mimaride kullanılan teknolojinin düzeyine göre yapılan ayrımla Tunç Çağı; İlk, Orta ve Son Tunç olmak üzere üç evrede ele alınmıştır. İTÇ-İlk Tunç Çağı: MÖ 3000-2500 OTÇ-Orta Tunç Çağı: MÖ 2500-2000 STÇ-Son Tunç Çağı: MÖ 2000-1200 (Mutlu, 2018, s.72).

Tunç Çağı'nın belirgin kültürel özelliklerinden biri olan Karaz Kültürü'nden sonra, bölge tarihine büyük katkı sağlayan Hayaşa, Diauehi, Qulha ve Urartu gibi grupların etkilerinin açık bir biçimde gözlemlendiği anlaşılmaktadır (Ünsal, 2022, s. 254).

Bittel'e (1933, s.150) göre, Artvin civarındaki bir mağarada bulunan tunç eserler hem buluntu yeri hem de parçaların niteliği açısından büyük önem taşımaktadır. Kurşunlu Mektebi öğrencileri tarafından Balıklı köyü, Zate Mahallesi'ndeki Sazazkale ormanında keşfedilen bu eserler arasında sap delikli baltalar, borulu balta, çift balta, delikli çapa ve bir külçe yer almaktadır. Parçaların aşınmış ya da kırık olması, bunların kullanım dışı kalmış aletler olduğunu göstermektedir. Külçenin varlığı, mağaranın bir demircinin atölyesi ya da zor zamanlarda saklama yeri olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Tüm aletlerin tunçtan yapılmış olması dikkat çekicidir; ancak alaşımın (bakır-kalay oranı) kimyasal analizi henüz gerçekleştirilmemiştir. Bu tür analizler, Doğu Anadolu'daki tunç teknolojisinin ve maden işçiliğinin anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bugün de bakıldığı zaman Artvin bölgesi maden kaynakları açısından zengindir (Harita 5). Bittel (1933) göre Şavşat, Artvin iline bağlı, 64 köyü bulunan bir ilçe olup Artvin'e 67 km mesafededir. Artvin-Ardahan karayolu üzerinde yer alan ilçe, tarihî geçmişi Tunç Çağı'na kadar uzanan önemli bir yerleşim alanıdır (Bittel,1933, s.155-156; Yılmaz, Özkul Fındık ve Aytekin, 2020, s.18).

Mutlu'ya (2020, s. 57) göre, madeni kalay ticaretinin ön plana çıktığı bu süreçte, maden kaynaklarının yarattığı ekonomik refah, bölgedeki kültürel değişimi de beraberinde getirmiştir. Özellikle Eski Çağ'da Transkafkasya ile Doğu Anadolu arasında meydana gelen göçler, bu iki alan arasındaki kültürel etkileşimi sağlamakta önemli bir rol oynamıştır.

Artvin ve çevresi, tarih öncesi dönemlerden itibaren cilalı taş devriyle başlayarak bakır, tunç ve demir devrini sırasıyla yaşamıştır. MÖ 10. 000 ile 8. 000 yılları arasında var olan cilalı taş dönemi insanlarına ait izler, Artvin'de bu zaman diliminde insanların yaşamış olduğuna işaret eder (Artvin Valiliği, 2025). Yukarıda bahsettiğimiz üzere Artvin ili Şavşat ilçesi Balıklı Köyü'nün Zate Mahallesi sınırlarında Sazazkale ormanındaki bir mağarada, 1932 yılında gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda Tunç Çağı'na tarihlendirilen balta örnekleri tespit edilmiştir (Bittel, 1933, ss.150156; Kökten, 1953, s. 195; Ünsal, 2006, s. 61; Yıldırım, 2007, s.

111).

Mutlu'ya (2019, s. 21) göre, Artvin'in antik tarihi açısından taşıdığı önem, özellikle 1993 yılında Altan Çilingiroğlu başkanlığında yürütülen Doğu Karadeniz Yüzey Araştırması ile 1995–1997 yılları arasında Kemalettin Köroğlu tarafından gerçekleştirilen Artvin–Ardahan yüzey araştırmaları kapsamında Tunç ve Demir Çağlarına tarihlendirilen höyük, kale ve kule gibi arkeolojik yapıların tespit edilmesiyle daha da belirginleşmiştir.

Yukarıdaki literatür ışığında, Artvin ve çevresi tarih öncesi dönemlerden itibaren madencilik ve metal işleme alanında gelişmiş bir kültürel yapıya sahip olup, Anadolu ile Kafkasya arasındaki ekonomik ve kültürel etkileşimlerin önemli bir kavşak noktasıdır; arkeolojik buluntular ve tarihsel veriler, bölgenin Tunç Çağı'ndan başlayarak çeşitli toplulukların yaşam sürdüğü, teknolojik ve sosyal dönüşümlere tanıklık eden dinamik bir merkez olduğu söylenebilir.

2.2. Karaz Kültürü

Karaz Kültürü üzerine yapılan arkeolojik ve kültürel analizler, bu kültür ile Hurri uygarlığı arasında özellikle maddi kültür unsurları ve yerleşim özellikleri açısından dikkate değer benzerlikler bulunduğunu ortaya koymuştur. Günümüze ulaşan arkeolojik bulgular ve tarihsel veriler ışığında, her iki kültür arasında doğrudan ilişkiler kurulabileceği yönünde güçlü kanıtlar bulunmaktadır (Günaşdı, 2016, s. 117; Erdoğan, 2019, s. 19). Bu bağlamda, Hurri yayılım alanında gözlemlenen Karaz Kültürü'ne özgü kutsal ocakların; Ermenistan'daki Shengavit, Gürcistan'daki Amiranis Gora, Filistin'deki Bet-ğan ve Bet-Yerak, Amik Ovası'ndaki Tel Teyinat, Tel Cüdeyde, Tabara el-Akrad ile Kuzeybatı İran'daki Yanıktepe gibi merkezlerde izlenmesi, bu kültürün yayılımının genişliğini göstermektedir (Alkan, 2019, s. 208).

Özgül ve Ceylan'a (2017) göre, Karaz Kültürü, Son Kalkolitik Dönem'de başlamış olup, Kafkaslardan Doğu Anadolu'ya ve buradan da günümüzdeki İsrail topraklarına kadar uzanmıştır. Bu kültüre birçok farklı isim verilmiştir; bunlar arasında “Karaz Kültürü”, “Kura-Aras Kültürü”, “Khirbet Kerak/Bet Yerah”, “Transkafkasya'nın Eneolitik Kültürü” ve “Yanıktepe Kültürü” bulunmaktadır. Bu kültür, milattan önce 3250 ile 2000/1750 yılları arasında varlık göstermiştir.

Karaz Kültürü, Geç Kalkolitik Dönem'den Erken Tunç Çağı'na kadar uzanan süreçte Transkafkasya, Azerbaycan ve Kuzeybatı İran gibi geniş bir coğrafyada etkili olmuş, bu etkinlik Doğu Karadeniz Bölgesi'nin iç kısımlarına ve Karadeniz dağlarına kadar yayılmıştır (Kaymakçı, 2017, s.25) (Harita 6). Bu yayılım, Doğu Karadeniz'in tarih öncesi dönemde de kültürel etkileşim sahasında yer aldığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Karaz Kültürü, el yapımı ve kabartmalı süslemelerle bezenmiş çömlekçilik geleneği, yuvarlak, kare veya dikdörtgen planlı, kerpiç ya da çamur-dal örgüsü tekniğiyle inşa edilmiş mimari yapılar ve süslemeli pişmiş toprak ürünleriyle ayırt edilebilir nitelikler taşımaktadır (Işıklı, 2005, s.1). Ayrıca yerleşim düzeni ve mezar uygulamaları, Karaz Kültürü ile Transkafkasya kültürleri arasında benzerlikler bulunduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim sınırlı sayıda mezarda tespit edilen metal eşyaların, mezar hediyesi olarak kullanılması bu benzerliği pekiştirmektedir (Küçükyıldız, 2022, s.186).

Artvin'de doğrudan Karaz Kültürü'ne ait herhangi bir arkeolojik buluntuya rastlanmamış olmakla birlikte, bölgenin coğrafi konumu ve çevresindeki illerde söz konusu kültüre dair verilerin bulunması, Artvin ve çevresinin de bu kültürel etkinlik alanı içerisinde yer almış olabileceğini düşündürmektedir (Kurt, 2022, s. 27). Bu durum, ileride yapılacak arkeolojik araştırmalarla daha net biçimde ortaya konabilecektir.

Literatürdeki verilerden hareketle, Karaz Kültürü'nün çok geniş bir alanda yayılması, bu kültürün yalnızca Transkafkasya ve çevresine değil, Anadolu'nun kuzeydoğusunda yer alan Doğu Karadeniz bölgesinde de etkili olma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Artvin'de doğrudan arkeolojik bulguların bulunmaması, bu bölgenin kültürden uzak olduğuna işaret etmez; çünkü konumunun yanı sıra çevresindeki illerde bulunan benzer kültürel unsurlar, Artvin'in Karaz Kültürü'nün etkisi altında kalmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu çerçevede, Artvin'in Karaz Kültürü ile doğrudan bağlantısının kanıtlanması için henüz yeterli arkeolojik verinin mevcut olmadığı söylenebilir. Ancak bölgenin, bu kültürel yayılmanın sınırlarında ya da geçiş alanlarında bulunduğu dair kuvvetli bir varsayım ortaya atılabilir. İleride gerçekleştirilecek kapsamlı arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları, bu ilişkiye dair

yeni ve doğrulayıcı veriler sunabilir. Bu da Artvin'in tarih öncesi dönem kültür haritasındaki konumunu daha net bir şekilde belirlenmesine yardımcı olacaktır.

2.3. Trialeti Kültürü

Trialeti, Gürcistan'ın Tsalka Belediyesi'nden oluşan, Tetristsqaro, Dmanisi, Borjomi ve Ninotsminda belediyelerinin belirli kısımlarını kapsayan bir alanıdır (Harita 7). Gürcistan'ın coğrafyası, tarih boyunca birçok dış gücün saldırılarına ve göçlerine tanıklık etmiştir. Bu dönemde, MÖ 2500–1500 yılları arasında burada yaşayan ve Hititler, Mitaniler, Asurlular ile Urartular gibi kültürlerle komşuluk eden Trialeti Kültürü önemli bir yer teşkil etmektedir (Başkan, 2011, s. 23). Su kaynakları açısından oldukça zengin olan Trialeti Bölgesi, Bareti, Khadiki ve Tba isimli gölleri ile 220 km uzunluğundaki Ktsia Nehri ile tanınmakta; verimli arazileri sayesinde Paleolitik Dönem'den beri sürekli olarak yerleşime uygun bir alan olmuştur (Narimanishvili, 2010, s. 312). MÖ 3. binyıldan MÖ 1. binyıla tarihlenen Trialeti Tunç Çağı'nda kereste, kil ve taş olmak üzere üç temel mimari tip gelişmiş; özellikle MÖ 2. binyılın ortalarında, Trialeti ve Güney Gürcistan'ın dağlık bölgelerinde işlenmemiş taş ana yapı malzemesi olarak öne çıkmıştır (Alkan, 2019, s.54). Trialeti Bölgesi'ndeki Jinisi Köyü yakınlarında yürütülen arkeolojik kazılar sonucunda, tabanı düz, taş temelli beş yapının ortaya çıkarıldığı, çatıların ise merkezi konumda serbest duran tahta sütunlara oturtulduğu ve Erken ile Orta Bronz Çağı'na tarihlenen bu evlerin muhtemelen birer kalkan duvar bindirmesine sahip olduğu anlaşılmıştır (Shanshashvili ve Narimanishvili, 2014, s. 248). Trialeti kültürüne ait mezar alanlarında, özellikle ölen kişinin başının yanına konulan kapların incelenmesi sonucunda, bu kaplar içerisinde günlük hayatta tüketilen sığır, kuzu, keçi eti gibi hayvansal gıda maddelerinin yanı sıra kestane, fındık, ceviz, buğday, karabuğday, kazayağı ve ısırgan gibi bitkisel yiyeceklerin bulunduğunu ortaya koymuştur (Alkan, 2019, s. 61). Trialeti Kültürü'ne uzun süre yerleşim alanı atfedilememesi nedeniyle bu kültürün göçer nitelikte olduğu düşünülmüşse de yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda Beshtasheni, Sapar-Kharaba, Imera, Santa ve Ozni olmak üzere beş yerleşim alanının tespit edilmesi, söz konusu topluluğun yerleşik hayata dair izler taşıdığını ortaya koymuştur (Narimanishvili, 2012, s. 88).

Tüm bu bilgiler doğrultusunda gerçekleştirilen değerlendirildiğinde, Trialeti

Kültürü'nün yalnızca mezar yapıları ve sanat eserleriyle değil, aynı zamanda yerleşim mimarisi, tarıma ve hayvancılığa dayalı ekonomik yapısı, beslenme alışkanlıkları ve yerleşik yaşam tarzını benimsemiş sosyal düzeniyle de erken dönem Kafkasya medeniyetleri arasında kendine özgü ve gelişmiş bir yere sahip olduğu söylenebilir.

2.4. Bölgede Varlık Gösteren Siyasi Organizasyonlar

2.4.1. Hurriler

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde siyasi varlığı tespit edilebilen ilk topluluklardan biri, Eski Yakındoğu'nun önemli halklarından Hurriler olarak kabul edilmektedir (Özgül, Ceylan ve Söylemez, 2022, s. 146). Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'da Karaz Kültürü'nün ardından Hurrilerin bölgeye göçüyle başlayan süreç ile Urartu Krallığı'nın ortaya çıkışı arasındaki döneme dair ciddi bilgi eksiklikleri bulunmaktadır ve MÖ II. binyılın ortalarına tarihlenen bu dönemle ilgili arkeolojik veriler ya yetersizdir ya da doğru şekilde değerlendirilememektedir (Ünsal, 2022, s. 73). Bu döneme ait materyal kültür verilerinin yetersizliği ya da mevcut buluntuların analitik yöntemlerle yeterince değerlendirilmemesi, bölgedeki tarihsel süreklilik ve dönüşüm süreçlerinin anlaşılmasını güçleştirmektedir.

Alkan (2019)'a göre, "Artvin" terimi Hurrice'de "şehir" manasına gelen "Arti" kökünden türetilmiştir ve bu durum, bölgede Hurrilerin bulunduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bir diğer görüş ise Asurca'dan geldiği söylenmektedir. Bunun yanı sıra, Hurri dilinde kullanılan "ar" ön ekinin, Artvin, Ardahan, Ardanuç, Ar(d)havi ve Ardeşen gibi yer isimlerinde bulunması, bu etimolojik ilişkinin coğrafi yayılım açısından da desteklendiğini göstermektedir (Şahin, 2015, s. 292) .

Bazı bilim insanları, MÖ 3. binyılın ikinci yarısından itibaren tarihi belgelerde yer almaya başlayan Hurrilerin, Doğu Anadolu'daki Neolitik ve Kalkolitik dönem kültürlerinin oluşumuna katkıda bulunduklarını savunmaktadır. MÖ 2. binyılda Ön Asya'nın siyasi tarihinde önemli bir rol oynayan Hurri topluluklarının kökenine dair en yaygın görüş, buranın ana vatanlarının Transkafkasya bölgesi olduğu ve MÖ 3. binyılın ortalarında güneye, Mezopotamya ve civarlarına doğru göç ettikleridir (Günaşdı, 2016, s. 117) (Harita 8).

Çoruh Havzası, MÖ IV. binyılın sonlarından itibaren Hurri kültürünün etkisi altına girmiştir; Hitit kaynaklarına göre ise MÖ 14. yüzyılın başlarından itibaren bu bölge, Hayaşa ile birlikte anılan Azzi Krallığı'nın çekirdek topraklarını oluşturan ve Bayburt'tan Artvin'in doğusuna kadar uzanan stratejik bir alanı kapsamaktadır (Ünsal, 2022, s. 33).

Bölge, MÖ 4. binyıl sonlarından itibaren Hurri kültürünün etkisi altına girmiştir (Ünsal, 2010, s. 138). Hurrilerin, Ardanuç dahil olmak üzere bir bölge içinde bulunan bakır madenlerini kullandıkları sanılmaktadır; bu madenler yeryüzünde kolaylıkla işlenebilir özellikte bulunmaktadır (Erdoğan, 2019, s. 19).

Hurrilerin Artvin'de bulunmuş olabileceği fikri, Artvin'in Kafkaslardan Anadolu'ya geçişte bir yol olarak kullanıldığı düşüncesine dayanmaktadır (Kurt, 2022, s.30).

2.4.2. Diau (e) hi / Daya (e) ni Krallığı

Artvin ve çevresini kapsayan bir diğer krallık ise Daya (e)ni-Diau(e)hi Krallığı'dır. Diauehi'nin yerinin belirlenmesi hususunda çeşitli görüşler mevcut olsa da genellikle Artvin ve çevresinde yer alan Çoruh Havzası'nda hâkimiyet sürdükleri anlaşılmaktadır (Küçükyıldız, 2021, s. 28) (Harita 9). Akarsu ve yol yollarının değerli olması sebebiyle Diauehi alanı Menua dönemine ait Yazılıtaş yazısında “Geçit Ülkesi” şeklinde anılmaktadır (Günaşdı, 2016, s. 120).

Yıldırım (2007) göre büyük ihtimalle Doğu Anadolu'daki beylikler arasında en kuvvetli ve en varlıklı olanı Daiaeni Krallığıydı. Tarihsel belgelere göre, Asur Kralı I. Tiglat-Pileser'in hükümdarlığının üçüncü yılında yaptığı kapsamlı sefer sonucunda, Daiaeni kralının esir alınıp Asur'a götürüldüğü anlaşılmaktadır (Ünsal, 2022, s. 171-172). Diauehi Krallığı, Urartu Devleti'nin gerçekleştirdiği askeri seferler sonucunda bu devlete bağlı bir vasal krallık haline gelmiştir. (Küçükyıldız, 2021, s. 28). Urartu'lu Aramu'nun topraklarını talan ettiği, belgelerin başka bir kısmında ise Fırat Nehri'nin kaynağına kadar ilerlediği ve Daiaeni hükümdarı Asia'yı haraç ve vergi ödemeye mecbur bıraktığı belirtilmektedir (Yıldırım, 2007, s. 173).

2.4.3. Urartu Devleti

Çiğdem (2010)'e göre, Urartu Krallığı MÖ 9. yüzyıldan itibaren merkezi bir siyasal örgütlenme biçimi geliştirmiş, ancak coğrafi konumunun getirdiği stratejik kısıtlamalarla sınırlandırılmıştır. Doğu Anadolu'nun yüksek rakımlı dağlık arazilerinde kara devleti olarak varlığını sürdürmek zorunda kalan Urartular, denizlere doğrudan bir ulaşım imkânından yoksundu. Krallığın sınırları batıda Fırat Nehri, güneyde Kommagene, kuzeyde Çıldır ve Gökçe Göl, doğuda ise Urmiye Gölü ile çevriliydi ve bu doğal sınırlar denizle bağlantıyı engelleyen unsurlar arasında yer almaktaydı (Çiğdem, 2010, s.134) (Harita 10). Tarihi kaynaklara göre Urartu Devleti, MÖ I. binyılda Doğu Anadolu ve Kafkasya'da etkinlik kurma sürecinde kuzeye, özellikle maden yataklarına hâkim olma amacıyla düzenlediği seferler kapsamında Ardanuç ve çevresine akınlar düzenlemiş; böylece bu bölge ilk kez tarih sahnesine çıkmıştır (Erdoğan, 2019, s. 24).

Urartu Devleti, Demir Çağı sürecinde kuzey yönünden ilerleyen topluluklarla ilk temasını I. Argişti'nin M.Ö. 774 yılında Çıldır Gölü çevresine düzenlediği sefer sırasında kurmuştur (Sevin, 2005, s. 78). MÖ 7. yüzyılın ortalarından itibaren kuzeydoğudan gelen İskitler, Urartu sınırları için tehdit oluşturmaya başlamış; bu tehdide karşı bölgedeki güç dengesi, güneydeki Med boyuna mensup Pers Kralı Kyaksares'in (MÖ 625–585) müdahalesiyle değişmiştir. Nihayetinde, MÖ 6. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, bölgedeki siyasal kontrol Pers Kralı I. Darius tarafından sağlanmıştır (Mutlu, 2020, s. 57).

Urartu Krallığı, toprak yapısını, yolları, su kaynaklarını, maden alanlarını ve bölgenin stratejik konumunu dikkate alarak yeni kaleler inşa etmeyi ya da mevcut savunma yapıları üzerinde hâkimiyet kurmayı amaçlamıştır (Günaşdı, 2016, s. 123). Ancak, bu stratejik yaklaşım doğrultusunda değerlendirilen kalelerin önemli bir kısmının kökeni Bakır Çağı'nda ve sonraki yıllarda özellikle Diauehi/Dayaeni Krallığı tarafından inşa edilmiştir (Günaşdı, 2016, s. 123).

Durmuş (1997) göre Urartu kralları, doğrudan Kimmer saldırılarına maruz kalmış ve bu tehdidi bertaraf etmek için yoğun çaba göstermişlerdir. M.Ö. 8. yüzyılın sonlarına doğru Kimmer akınlarına karşı koymakta zorlanan Urartulular, sonunda onlarla uzlaşma yoluna gitmek zorunda kalmışlardır (Durmuş, 1997, s. 273). Kimmerler'in Urartu bölgelerine saldırmış olduğu ve bazı alanları tahrip ettiğine dair

arkeolojik kanıtlar elde edilmiştir. Patnos civarındaki Giriktepe (ya da Değirmen-tepe) höyüğünde gerçekleştirilen kazılarda bir Urartu sarayı gün yüzüne çıkarılmıştır.

Alkan'a (2019) göre, Artvin ve çevresinde bulunan Erken ve Orta Demir Çağına ait seramikler, bölgede Urartu'nun var olduğuna dair ipuçları sunabilir. Ancak eldeki veriler kesin bir sonuca ulaşmak için yeterli değildir. İleride yapılacak arkeolojik araştırmalar, yapısal kalıntılar ve yazılı belgelerle bu durumu aydınlatılabilir (Alkan, 2019, s. 211). Urartu Devleti'nin maden ihtiyaçlarını karşıladığı yerlerden biri olarak dikkat çeken Artvin, özellikle beylikler döneminde stratejik bir değer kazanmıştır. Urartu'nun madencilik teknolojisi ve metal işleme gereksinimleri göz önünde bulundurulduğunda, Artvin'in bölgenin devlet için taşıdığı önem daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır (Alkan, 2019, s. 208).

2.4.4. Kimmerler ve İskitler

Doğu Karadeniz'de yaklaşık bir yüzyıl boyunca hüküm süren Kimmerler, MÖ 585 yılında İskitlerin artan baskısı sonucu bölgeden çekilerek Karadeniz'in kuzeyine göç etmek zorunda kalmışlardır (Özgül, Ceylan ve Söylemez, 2022, s.146). M. Ö. 675-674 döneminde Kimmerler ve İskitler, Kafkasya yoluyla Karadeniz'e ulaşmış, Medlerin saldırıları da bu iki topluluğun egemenliğini sonlandırmıştır (Koca, 2016). Kimmerlerin yolunu takip eden İskitler, Kafkaslar aracılığıyla Anadolu'ya ulaşmıştır ve bu durum bölgenin tarihine önemli katkılarda bulunmuştur (Durmuş, 1997, s. 279). Hem yazılı hem de arkeolojik belgeler, İskitlerin Anadolu tarihinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bugüne kadar yapılan arkeolojik incelemeler, Anadolu'da Avrasyalı savaşçı ve atlı göçebelere ait sabit bir yerleşim alanı bulamamıştır. Fakat, yazılı belgeler ve arkeolojik bulgular, bu göçebe grupların Batı Anadolu'dan başlayarak Orta ve Doğu Karadeniz kıyılarına kadar ulaştıklarını, hatta Karadeniz Ereğlisi ile Trabzon arasındaki kıyı bölgesinde egemenlik kurduklarını göstermektedir (Dönmez ve Çakmak, 2024). Bununla birlikte B. Bingöl tarafından yazılan *“Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklar Işığında Demir Çağı'nda Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin Ulaşım Ağı”* adlı doktora tezi, Ardahan–Sahara Geçidi–Şavşat hattı ile Berta Köprüsü güzergâhının varlığını destekleyen veriler sunmaktadır (Bingöl, 2024, ss. 166-167).

Küçükyıldız'a (2021, s. 24) göre, MÖ 8.-7. yüzyıllarda Kimmer ve İskit boylarının Kafkaslar'ı aşarak Anadolu'ya göç etmeleriyle birlikte, günümüzde Kayadibi Köyü'nün bulunduğu alana yerleştikleri ve bu yer adının, daha sonraki dönemlerde bölgeye gelen Kazar-Hazar Türklerinin etkisiyle ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra, Artvin il merkezinin yaklaşık 40 km kuzeydoğusunda yer alan "Saka" veya "Sakalar" köyü adının ise, Pers kaynaklarında geçen Saka ya da Saga topluluklarından türediği düşünülmektedir. Eski Yunan döneminin tarihçisi Herodot'un "İskit" olarak adlandırdığı bu uygarlık, çağının öncüsüydü. Tekerleği bulan, atı evcilleştiren ve tarihin ilk beyin cerrahisini yapan İskitler, Artvin'i alarak burayı askeri bir üs haline getirmişlerdir (Artvin Valiliği, 2025).

Kimmerler'le belirgin bir kültürel yakınlık taşıyan İskitler, M. Ö. 7. yüzyılda Kimmerlerin ardından Anadolu'ya ulaşmış ve Doğu Karadeniz'in bir kısmını da kapsayan geniş bir alanda hakimiyet sağlamışlardır. Bu hakimiyet yaklaşık yirmi sekiz yıl devam etmiştir (Grakov, 2008, s. 55; Bilgin, 2010, s. 27-28; akt. Köse, 2014, s. 72).

Alkan (2019) tarafından ifade edildiğine göre, Kafkasların ötesindeki Urartu merkezlerinde bulunan yanık tabakaları, İskit tarzı ok uçları, at takımları ve kemik aletler, bu yerlerde İskit-Kimmer tahribatının izlerini göstermesi açısından önemli arkeolojik keşiflerdir. Ayrıca, Urartu Devleti'nin kuzey sınırlarında İskit-Kimmer varlığına dair destekleyici diğer kanıtlar arasında kurgan mezarları ve kayalara çizilen resimler de bulunmaktadır; bu unsurlar, göçebe grupların bölgedeki etkilerini göstermektedir (Alkan, 2019, s.135). Bilimsel literatürde "İskit tipi" olarak tanımlanan bu ok ucu formunun Anadolu'ya ulaşması, genellikle Kimmer ve İskit topluluklarının bölgedeki hareketleriyle ilişkilendirilmektedir. Nitekim Anadolu'da ele geçen İskit tipi ok uçlarının yayılım alanları, yazılı tarih kaynaklarında aktarılmış olan Kimmer ve İskitlerin etki sahalarıyla büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Bu durum, söz konusu ok uçlarının bölgeye bu göçebe topluluklar aracılığıyla taşındığı yönündeki görüşü destekleyen önemli bir arkeolojik kanıt olarak değerlendirilmektedir (Günaşdı ve Bingöl, 2022, ss. 233-248)

Artvin ve çevresinde Kimmerler ile İskitlerin varlığına dair arkeolojik bulgular henüz tespit edilmemiş olsa da hem antik metinler hem de bölgedeki yer adları bu göçebe toplulukların varlığını ortaya koymaktadır (Küçükyıldız, 2021, s. 28-29).

Kimmerler ve İskitler sonrasında, Karadeniz'in kuzeyinde Türk yerleşmeleri Avrupa Hunları ile sürmüştür (Ayçiçek, 2019, s. 99).

2.4.5. Kolhlar/ Kolhis Krallığı

Kolkhis bölgesi, Karadeniz'in doğu kıyılarında yer almakta olup doğuda Gürcistan, kuzeyde ise Kafkasya ile sınır komşusudur (Can, 2015, s. 500) (Harita 11). Ksenophon'un aktardığına göre bölgede Kolkhlar, Makaronlar ve Taoklar gibi topluluklar yaşamıştır (akt: Tuncel, 1991, ss. 420–422). Harşit Nehri'nin denize döküldüğü noktadan başlayıp Zigana Dağları'nın Karadeniz'le kesiştiği bölgeye kadar uzanan kıyı hattında Kolha kültürünün izleri belirgin biçimde görülmektedir (Ksenophon, 2011, IV, VIII: 8). Diğer bir Antik Çağ yazarı olan Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası* adlı eserinde, Trabzon (Trapezus) kentinden doğuya doğru ilerlediğinde, Zygopolis'in ardından Kolha bölgesine ulaşıldığını ifade etmektedir (Strabon, 2000, XII.III.17). Başka bir antikçağ yazarı olan Plinius yazmış olduğu eserinde Kolha ülkesinin Saulak adında kralından söz etmektedir (Plinius, 1952, XXXIII.15). Herodotos, Kolhalıların kökenlerine ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Herodot Kolhalılar'ın Afrika kökenli bir topluluk olduğunu bunun yanında Mısırlılarla akrabalık bağlarının bulunduğunu öne sürmüştür. Ayrıca Herodotos, Kolhalıların Pers İmparatorluğu'na her beş yılda bir, 100 genç kız ve 100 erkekten oluşan toplam 200 kişiyi armağan olarak gönderdiklerini de ifade etmektedir (Herodotos, 2006, II.104–105; III.97).

Herodot Tarihinin ikinci kitabı *Euterpe*'de Kolhislilerin kökeninin Mısırlılara dayandığını ve Firavun Sesostris'in ordularından geriye kalan kişilerden oluştuğunu ileri sürmektedir. Bu görüşünü desteklemek için, deri rengi, saç yapısı, sünnet geleneği, keten işleme yöntemleri, yaşam biçimi ve dil gibi Mısırlılarla Kolhisliler arasındaki benzerliklere dikkat çekmektedir (Herodotos, 2006, II.104–105).

Urartu Devleti'nin yıkılmasının ardından bölgede siyasi bir boşluk ortaya çıkmış ve bu süreçte Gürcü halkı tarafından doğuda İbery Krallığı, batıda ise Kolhis Krallığı kurulmuştur (Arslan, 2022, s. 482). Bununla birlikte, stratejik konumu nedeniyle bölge tarih boyunca farklı güçlerin hâkimiyet kurma çabalarına sahne olmuş ve dışarıdan gelen saldırılara sık sık maruz kalmıştır. Yılmaz'a (2008) göre Antik Dönem'de, günümüzde Doğu Karadeniz olarak adlandırılan coğrafyada Kolhlar

yaşamaktaydı. Yunan tarihçi Nakracas ise Kolh halkını; Lazlar, Zydreitler, Makhelonlar, Apsiller ve Abazglar gibi birbirine akraba çeşitli etnik boylardan oluşan bir topluluk olarak tanımlamaktadır (Nakracas, 2003, akt. Yılmaz, 2008, s. 4).

Kolkhis bölgesinde ise Bronz Çağı'ndan itibaren süreklilik arz eden bir kültür varlığı dikkat çekmektedir. Özellikle MÖ 15. ve MÖ 8. yüzyılları arasında yerli halk, metal işleme ve kalıplama tekniklerinde önemli bir gelişim göstermiştir (Koca, 2016, s. 284).

2.5. Büyük İskender ve Sonrasında Artvin ve Çevresinin Siyasi Durumu

MÖ 4. yüzyıl sonlarında, Karadeniz'in güneydoğusunda yer alan Artvin ve çevresinin siyasi yapısı, Büyük İskender'in askeri hareketleri ve sonrasında oluşan güç dengeleri açısından önemli bir dönemece girmiştir. Bölgenin tarih öncesi ve sonrası dönemlerine yönelik kapsamlı arkeolojik çalışmalar henüz yapılmamış olup, mevcut yüzey araştırmaları daha çok Orta Çağ'a odaklanmaktadır (Korkut, 2010, s. 187). Artvin, kökeni Antik Çağ'a dayanmamakla birlikte, Orta Çağ'da şekillenen bir yerleşim olarak tarih içinde varlığını sürdürmüştür (Yücetürk, 2020). Bu bağlamda, bölgenin siyasi tarihi Büyük İskender'in bölgeye yönelik seferleriyle başlamaktadır. Büyük İskender (III. Alexander, MÖ 356–323), MÖ 336 yılında babası II. Philip'in ölümünün ardından 20 yaşında Makedonya tahtına çıkarak kısa sürede askeri lider olarak ün kazanmıştır. Ardauç ve çevresi Perslerin yönetiminde bulunurken, II. Philip tarafından kurulan Helen Birliği'nin devamı olarak Büyük İskender'in bölgeye hakim olması siyasi dengelerde önemli değişikliklere yol açmıştır (Erdoğan, 2019, s. 31).

MÖ 336'da Çoruh Vadisi'ne ulaşmasıyla Artvin ve Klarceti bölgesi Makedonya yönetimi altına girmiştir (Kurt, 2022, s. 45). Pers İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra (MÖ 331), I. Mithridates Karadeniz kıyılarında Pontos Krallığı'nı kurmuş; bu krallık özellikle Mithridates VI döneminde (MÖ 1. yy) güçlenmiş, ancak MÖ 63'te Romalılar tarafından ortadan kaldırılmıştır (Kabacık ve Aksoy, 2022, s. 88). Öte yandan, Büyük İskender'in Pers İmparatorluğu'nu yıkmasıyla Doğu Karadeniz'de bulunan Kolha Krallığı bağımsızlığını korumuş ve bu durum döneme ait sikke buluntularıyla desteklenmiştir (Zehiroğlu, 1999, s. 14).

MS 4. ile 7. yüzyıllar arasında bölge, Bizans ve Sasani imparatorlukları arasındaki mücadele nedeniyle geçiş alanı olmuştur. 9. yüzyılda ise Bizans ile Araplar

arasındaki çatışmalar bölgenin siyasi atmosferini şekillendirmiştir (Bahadır, 2011; Vasiliev, 1952, s. 273). Bölgenin stratejik konumu, çeşitli göç ve çatışmalara sebep olmuş, Orta Çağ'da zengin bir Hristiyan kültürünün gelişmesine olanak sağlamıştır (Çıldır Gökaslan ve Eminağaoğlu, 2023, s. 156). VII. yüzyılda Klarjeti bölgesi Doğu Roma hakimiyetine girmiş ve güneyden gelen İslam akınlarıyla karşılaşmıştır (Erdoğan, 2019, s. 48).

MS 646'da Halife Osman döneminde İslam hâkimiyeti başlayarak bölge sonraki yüzyıllarda Bizans ve İslam orduları arasında el değiştirmiştir. Bölge, Bizans'ın koruması altındaki Bagratlı Krallığı yönetiminde kalmış; 1015'te başlayan Selçuklu seferleriyle Türk-İslam dünyasına açılmış ve XII. yüzyılda Saltuklularla birlikte güçlenmiştir (Artvin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2025). XIII. yüzyılda Moğol istilas, İlhanlılar, Çıldır Atabekleri, Timur, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevîlerin etkisiyle bölge siyasi açıdan karmaşık bir dönem yaşamıştır (Artvin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2025). XV. yüzyıl sonunda Osmanlı himayesine giren Artvin, Kanuni Sultan Süleyman döneminde doğrudan Osmanlı idaresine bağlanmış ve savunma amaçlı kalelerle donatılmıştır (Tuncel, 1991; Başar, 2025).

Genel olarak incelendiğinde; Artvin ve çevresi, MÖ 4. yüzyıldan itibaren Büyük İskender'in bölgeye yönelik seferleriyle başlayan süreçte Perslerden Roma'ya, Bizans'tan İslam ve Osmanlı egemenliklerine kadar pek çok medeniyetin etkisi altında kaldığı görülmektedir. Bölgenin stratejik konumu, çok katmanlı siyasi ve kültürel bir mirasın oluşmasına zemin hazırlamış; arkeolojik çalışmaların sınırlılığı nedeniyle daha kapsamlı araştırmaların yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Artvin'in Doğu Karadeniz tarihindeki önemi hem askeri hem de kültürel açıdan önemli bir konumda olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Artvin, askeri ve politik açıdan bir geçiş noktası olması nedeniyle tarih boyunca çeşitli güçlerin kontrolü altına girmiştir; bu durum da bölgenin zengin ve katmanlı bir kültürel yapıya sahip olmasını mümkün kılmıştır.

2.6. Ardanuç İlçesi Eski Çağ Tarihi Üzerine Değerlendirme

Ardanuç, Artvin ilinin doğu tarafında bulunan, tarihi süreçteki stratejik konumu nedeniyle birçok medeniyetten etkilenmiş bir yerleşim yeridir. Doğu Karadeniz'in iç

bölgelerinde konumlanması ve Gürcistan sınırına olan yakınlığı, Ardanuç'un tarih boyunca kültürel ve askeri açıdan önemli bir merkez olmasını sağlamıştır.

Eski Çağ döneminde söz konusu alan, Urartular, Persler, Kolhisler ve devamında Roma ile Bizans'ın etkilerine açık bir coğrafya konumunda olmuştur. Bu çalışmada Ardanuç'un Eski Çağ tarihine ilişkin arkeolojik, epigrafik ve yazılı kaynaklar çerçevesinde bir değerlendirme yapılacaktır.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Artvin ilinin Ardanuç ilçesi, Kurdevan, Kurusan ve Yalnızçam Dağlarının eteklerinde; Bulanık, Horhot ve Eksinar derelerinin birleşim noktasında konumlanmıştır (Öztürk, 2018). Ardanuç ismi tarih boyunca farklı medeniyetler tarafından çeşitli adlarla anılmıştır. Erdoğan'a (2019, s. 1) göre Urartular bu kente "İldamusa", yerleşik bulundukları bölgeye ise "Qulha" adını vermişlerdir. Bazı antik kaynaklarda bölge "Katarza" olarak geçerken, Romalılar kente "Ardanoutzion", çevresine ise "Chorzane" demiştir. Ayrıca bölge, Araplar ve Türkler tarafından "Klarceti" olarak anılmıştır. Özellikle Türk kaynaklarında, Klarceti adının, bölgeye yerleşen Türk boylarından Kalaçlar'dan türediği ileri sürülmektedir (Erdoğan, 2019, s.1). Klarceti Bölgesi'nde bulunan önemli yerleşim yerlerinden biri olan Ardanuç, Constantine Porphyrogenitus'ta Ardanoutzi olarak anılmaktadır ve Gürcistan'ın üzerinde etkili bir yer olarak tanımlanmaktadır (Subaşı, 2012, s. 19).

Ardanuç ilçesi, resmi olarak Artvin ilinin sınırları içerisinde bulunmaktadır. Özellikle Şavşat ve Ardanuç'a bağlı köylerde, mağara ve yer altı sığınaklarına benzeyen yerleşim alanlarının bulunduğu, kaynak ve yüzey araştırmalarında saptanmıştır (Özdemir, 2002, s. 11).

Urartu kaynaklarından edinilen verilere dayanarak, Ardanuç tarihine dair çıkarılabilecek önemli sonuçlardan biri, bölgenin Katarza ile sıkı bağlar kurduğu; diğeri ise Qulha ülkesinin merkezi olarak bilinen İldamusa'nın Urartular tarafından yağmalama niyetiyle hedef alındığıdır (Erdoğan, 2019, s. 26). Ardanuç çevresine MÖ VIII. yüzyılda peş peşe Urartu, Sakalar ve İskit Türkleri, MS 75 sonrası ise eski Oğuz gruplarından Hazarlar, Barseller ve Bağratlılar yerleşmiştir (Taşkın ve Kaya, 2019, s.103).

Sonuç olarak, Ardanuç ilçesi, tarihin başlangıcından bu yana birçok kültürel etkileşime sahne olmuş; Urartu, Kolhis, Roma ve Bizans gibi uygarlıkların izlerini taşıyan önemli bir yerleşim yeridir. Bu bölgenin arkeolojik olarak daha ayrıntılı bir

şekilde incelenmesi, Doğu Karadeniz'in Eski Çağ tarihi çerçevesinde aydınlatılması açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu değerlendirme hem mevcut yazılı belgelerin hem de kısıtlı arkeolojik verilerin sistematik olarak analiz edilmesi yoluyla, Ardanuç'un Eski Çağ'daki önemini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

3. ARAŞTIRMASI YAPILAN ARKEOLOJİK VE TARİHİ MERKEZLER

Köse' ye (2025) göre Kültür ve Turizm Bakanlığınca Artvin ili Ardanuç ilçesinde kayıt altına alınan 53 tarihi ve arkeolojik merkez bulunmaktadır. Ayrıca Köse (2025) tarafından yapılan çalışmada bölgede gerçekleştirilen inceleme sonucunda 3 kale, 6 gözetleme kulesi, 3 yerleşim alanına, 1 su kanalına ve 1 sığınak olduğu düşünülen arkeolojik merkeze ulaşılmıştır. Bu araştırma da ise araştırmacı tarafından 3 arkeolojik merkez tespit edilmiştir. Bu merkezler: Yerleşim Alanı (Harmanlı Köyü), Harmanlı Köyü Kalesi, Konaklı Orman Yeraltı-Sığınak Yerleşimi (Konaklı Köyü) dir. Ayrıca bu başlık altında Köse (2025) tarafından tespit edilen bazı merkezlere de yer verilmiştir.

3.1. Yerleşim Alanı (Harmanlı Köyü)

Artvin İli, Ardanuç İlçesinin Harmanlı Köyünün 450 metre, kuzeyinde 730 metre rakımda yer almaktadır. (Bölgenin koordinatları 41 6'60''K- 42 4'57''D) Harmanlı Köyünün hemen kuzeybatısında bulunan yerleşim, Ardanuç ilçesine 1,5km uzaklıkta olduğu bilinmektedir. Yerleşimin bulunduğu alan tarım arazisi olarak kullanıldığından tam olarak sınırlarını belirlemek mümkün olmadığı gözlemlenmiştir. Günümüzde kullanılan yolun hemen güneyinde ve doğusunda mimari izler tespit edilmektedir. Mimari izler genellikle dikdörtgen ve kare planlıdır. Yaklaşık 1-2 sıra yükseklikte olan bu taşlar 130 'a 80 santimetre, 25'e 30 santimetre, 60'a 70 santimetre. gibi değişik büyüklükte olduğu gözlemlenmektedir. Söz konusu alanda, yapıların kuru duvar tekniğiyle inşa edildiği gözlemlenmiştir. Özellikle toprakla kısmen örtülü durumda bulunan kemerli bir yapının varlığı dikkat çekici niteliktedir. Alanda yoğun keramik buluntularına rastlanmış olup, bu durum yerleşim geçmişine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Bununla birlikte, bölgede izinsiz müdahalelerin yaygın olduğu ve çok sayıda kaçak kazı izinin tespit edildiği anlaşılmaktadır.

Şekil 1. Harmanlı yerleşim alanı

Şekil 2. Harmanlı yerleşim alanı kaçak kazı

Şekil 3. Harmanlı yerleşim alanı keramik verileri

Şekil 4. Harmanlı yerleşim alanı genel görünüm

3.2. Harmanlı Köyü Kalesi

Artvin ili, Ardauç ilçesinin Harmanlı köyünün 1 kilometre doğusunda, 970 metre rakımda yer almaktadır. (Bölgenin koordinatları 41°6'48"K- 42°5'55"D) Ana kaya üzerine kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu kurulmuş kalenin uzunluğu 136 metre ölçüsündedir. Kalenin kuzeydoğu ve kuzeybatı tarafları çayırılık alanlarla kaplı olduğu gözlemlenmektedir. Ana kayaya göre devam eden kalenin kuzeybatı güneybatı genişliği 22 metre ile 10 metre arasında değişmektedir. Kalenin güneydoğu tarafı yaklaşık 150-200 metrelik dik bir yamaçtan oluşmaktadır. Kalenin bu tarafı doğal olarak korunduğu için herhangi bir sur duvar izine rastlanmamaktadır. Kalenin kuzeybatı ve güneybatı tarafında ise bazen tek bazen ise çift sıralı sur duvarı mevcut olduğu gözlemlenmektedir. Sur duvarının kalınlığı yaklaşık 1 metredir. 120'ye 150 santimetre., 80'e 110 santimetre, 60'a 75 santimetre boyutlarında büyük taşlar olduğu gibi 30'a 45 santimetre, 40'a 50 santimetre gibi küçük taşlarla da inşa edilmiştir. Kalenin bu tarafına savunma amacıyla daha fazla önem verilmiştir. Kale stratejik bir mevkide olup Ardauç ilçesine 1.5 kilometre uzaklıktadır ve Ardauç Kalesini doğrudan görmektedir. Kalenin bir diğer stratejik önemi ise Ardauç'tan Ardahan'a uzanan Bülbülân yolunu da görüyor olmasıdır. Muhtemelen kalenin yapılış amacı bu yola hakim olmaktır diye düşünülmektedir. Kale üzerinde yapılan incelemeler neticesinde 10'un üzerinde büyük kaçak kazı alanına rastlanmıştır. Bu kaçak kazılarda çok sayıda forum veren çanak çömlek rastlantısına rastlanmıştır. Çanak çömlekler incelendiğinde çizgi, zikzak ve geometrik şekilli motiflerle süslü olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca çok büyük pitos parçaları tespit edilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, kalenin güneybatı kesiminde gerçekleştirilen izinsiz kazı faaliyetleri nedeniyle tahrip edilmiş birkaç mezar yapısı tespit edilmiştir. Alanda ele geçen keramik buluntulara ilişkin ilk izlenimler, büyük ölçüde bu malzemelerin Orta Çağ dönemine tarihlendirilebileceğini göstermektedir.

Şekil 5. Harmanlı kalesi keramik verileri

Şekil 6. Harmanlı kalesi kalıntıları

Şekil 7. Harmanlı kale duvar kalıntısı

Şekil 8. Harmanlı kalesi kaçak kazı

Şekil 9. Harmanlı kalesi genel görünümü

3.3. Konaklı Orman Yeraltı-Sığınak Yerleşimi (Konaklı Köyü)

Artvin ili, Ardanuç ilçe merkezinin 8 kilometre. doğusunda 1460 metre rakımda yer almaktadır. (Bölgenin koordinatları 41°6'37"K- 42°9'56"D) Konaklı Köyünün 750 metre güneydoğusunda kurulmuştur. Yerleşim alanı günümüzde orman bitki örtüsü altında kalmıştır. Yaklaşık olarak 17 tane tespit ettiğimiz yeraltı odasının tam ortasından yayla yolu geçmiş olup bunların 8 tanesi yolun güneydoğusundan, 9 tanesi ise yolun kuzeybatısında bulunmaktadır. Kaçak kazılar tarafından tahrip edilmiş bu yapılar yarım ay, “tonos” şeklinde yeraltında bulunmaktadır. Bölgede, Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu ve ekibi tarafından depo olduğu umulan bir yapı tespit edilmiştir (Köroğlu, 1997: 374). İçine girip inceleme fırsat bulabildiğimiz bu odaların hemen hepsi güneydoğu-kuzeybatı yönlüdür. Bu odaların girişleri ise kuzeybatı yönündedir. Odaları yaklaşık 7 metre uzunluk, 5 metre genişliğindedir. Odaların temel yapılarında 250’ye 60 santimetre, 120’ye 80 santimetre büyüklüğünde taşlar varken, yukarıya doğru bu yapıdaki kemer taşlar daha küçülerek tonos yapı oluşturmuştur. Duvar örgüsü kıklopik tekniktir. Yolun kuzeybatısında kalan ve yıkılması sonucu mimari planı belli olan yapı planı dikkat çekmektedir. Diğer yapılarla aynı özelliklere sahip bu yapıların dört odanın birbirine bağlı şekilde yapılması buranın önemli bir yer olduğunu göstermektedir. Muhtemelen bu yapılar birleştiğinde çatısı çapraz tonosu olacaktır. Yerleşimin güneydoğusu sarp yamaç ve ormanlarla kaplıyken, kuzeybatı tarafı çayırırlıklarla kaplıdır. Yine bu çayırın yüzeyinde mimari yapıların çıkıntıları belli olmakla birlikte net değildir. Yerleşimin kuzeybatısında hemen bir dere geçmektedir. Yine bu derenin güneydoğusundaki yamaçta 3 adet yerleşim alanı vardır. Bu iki yerleşim birbirini görmektedir. Derenin güneydoğusundaki ve kuzeybatısındaki yerleşim alanı 1500 metre karelik bir alan kaplamaktadır. Alanda az miktarda keramiklere rastlanmıştır. Yapının tarihi hakkında kesin bir şey söyleyebilmek mümkün değildir. Yapılan yol yerleşmeye zarar vermiştir.

Genelde dikdörtgen planlı olan mimari yapıların içerisinde az da olsa oval yapıların olduğu gözlemlenmektedir. Yapılar 5x5 metre ebadındadır. Taşların ön yüzleri tıraşlanmışken iç kesimleri kaba olarak kullanılmıştır. Yapılan binalarda kullanılan taşlar bölgede bol miktarda vardır. Bu yapıların bulunduğu yerde su kaynağı bulunmaktadır. Bölgede izinsiz kazıların yapıldığı dikkat çekmektedir.

Şekil 10. Yerleşim alanı sığınak (depo) giriş

Şekil 11. Yerleşim alanı duvar kalıntısı

Şekil 12. Yerleşim alanı keramik verileri

Şekil 13. Depo-sığınak girişi

Şekil 14. Depo-sığınak girişi

Şekil 15. Depo sığınak iç görünümü

3.4. Cevizli Bağlar Gözetleme Kulesi (Cevizli Köyü)

Cevizli Bağlar Gözetleme Kulesi, Artvin ili Ardanuç ilçesine bağlı Cevizli köyünün Bağlar mevkisinde, Sunsuyu'nun geçtiği vadi tabanında, yaklaşık 850 metre rakımda yer almaktadır (Merkezin kordinatları 41°12'18" K, 42°08'01" D) (Köse, 2025). Kule, doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 12 metre uzunluğa ve kuzey-güney yönünde 5 metre genişliğe sahiptir. İki ayrı bölümden oluşan yapının batısındaki bölüm dıştan kare, iten ise oval bir plana sahiptir ve yaklaşık 5 x 5 metre ölçülerindedir. Yapının ikinci katmanında yer alan bölüm ise dikdörtgen planlı olup yaklaşık 7 metre uzunluğunda olup 5 metre genişliğindedir. Duvar kalınlığı yaklaşık 1 metre olan kule, horasan harcı kullanılarak yapılmıştır. Yapıda kullanılan taşların boyutları ortalama olarak 25 x 35 santimetre, 30 x 30 cm ve 15 x 25 santimetre arasında değiştiği gözlemlenmektedir. Kule, kuzey yönünde sarp dağlık alanlarla çevrilidir ve büyük olasılıkla vadi boyunca gerçekleşen hareketliliği denetlemek amacıyla inşa edilmiştir (Köse, 2025).

Kule üzerinde yapılan yüzey araştırmalarında, Orta ağ dönemine tarihlendirilen birçok sayıda keramik veriye rastlanmıştır. Bununla beraber, yapının çeşitli bölümlerinde çok sayıda kaçak kazı izleri tespit edilmiştir. Ayrıca, kulenin yaklaşık 190 metre güneydoğusunda, Suncu Suyu'nun karşı kıyısında yer alan anakaya üzerinde, insan eliyle şekillendirildiği değerlendirilen ve ters "V" biçiminde çatısı bulunan, her iki ucundan aşağıya doğru düz inen çizgilere sahip 3 x 3 metre boyutlarında bir oyuk mevcuttur (Köse, 2025).

şekil 16. Cevizli bağlar gözetleme kulesi

Şekil 17. Cevizli bağlar gözetleme kulesi

Şekil 18. Cevizli bağlar gözetleme kulesi

Şekil 19. Cevizli bağlar gözetleme kulesi dronla güneydoğu yönünden görünümü (Cevizli köyü) (Kaynak: Köse, 2025).

Şekil 20. Cevizli bağlar gözetleme kulesi sur duvarı (Cevizli köyü) (Kaynak: Köse, 2025).

3.5. Killi Kale (Kapıköy Köyü)

Killi Kale, Artvin ili Ardanuç ilçesine bağlı Kapıköy köyü sınırları dahilinde, deniz seviyesinden yaklaşık 2040 m yükseklikte konumlanan stratejik bir tepe üzerinde konumlanmaktadır.

Kale, kuzeydoğu-güneybatı yönünde 26 metre, güneydoğu-kuzeybatı yönünde ise 17 metre uzunluğunda olup dikdörtgen bir yapıya sahiptir. Yapının kuzeydoğu kesiminde, yaklaşık 3 metre yüksekliğinde ve horasan harcı kullanılarak inşa edilmiş sur duvarları günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaştığı gözlemlenmektedir. Kale, doğal ana kaya formasyonunun üzerine oturtulmuş olup, çevresinde çeşitli bölümlerde sur duvarlarının izleri hâlen takip edilebilmektedir.

Kale iç mekânında, 4×5 metre 3×5 metre ve 4×4 metre boyutlarında çeşitli mimari yapı kalıntılarına ait izler tespit edilmiştir. Sur duvarlarının kalınlığı 1 ile 1,20 metre arasında değişkenlik göstermekte olup, inşasında kullanılan taş bloklar genel olarak 15×20 santimetre 20×20 santimetre ve 35×45 santimetre ölçülerinde olduğu gözlemlenmektedir.

Alanda gerçekleştirilen yüzey incelemelerinde tespit edilen keramikler neticesinde, büyük oranda Orta Çağ dönemine tarihlendirilebilecek verilere rastlanmıştır. Bu keramik materyaller, ilgili resmi izin kapsamında yalnızca yerinde gözlemsel olarak incelenmiş, taşınmamıştır. Öte yandan, kalede çok sayıda kaçak kazıya ait izlerin bulunduğu gözlemlenmiştir.

Killi Kale, çevresine göre zeminden yaklaşık 60 metre yüksekliktedir. Bulunduğu konum itibarıyla çevreyi kontrol edebilecek hâkim bir noktada bulunmaktadır. Kaleyi çevreleyen alan geniş otlaklarla kaplıdır. Bu alanlar günümüzde mevsimsel olarak yaylacılık faaliyetlerinde kullanılmaktadır. Kale yerleşiminin güneybatı kesiminde doğal su kaynaklarının varlığı tespit edilmiş olup, çevresi genç orman dokusuyla çevrili olduğu görülmektedir (Köroğlu, 1995: akt. Köse, 2025).

Şekil 21. Killi kale (Kapıköy Köyü) genel görünümü

Şekil 22. Killi kale (Kapıköy Köyü) kaçak kazı

Şekil 23. Killi kale (Kapıköy Köyü) kale yüzey

Şekil 24. Killi kale (Kapıköy Köyü) sur duvarı

Şekil 25. Killi kale (Kapıköy Köyü) genel gözlem

Şekil 26. Killi kale keramik verileri (Kapıköy köyü) (kaynak: Köse, 2025).

3.6. Şalamerit Yerleşim Alanı (Cevizli Köyü)

Şalamerit Yerleşim Alanı, Artvin ili Ardanuç ilçesine bağlı Cevizli köyü sınırları içerisinde bulunan, yaklaşık 1840 metre rakımda yer alan, çayırliklarla kaplı düz bir arazi üzerinde konumlanmakta olduğu gözlemlenmektedir. Kuş uçuşu mesafeye göre, yerleşim alanının 500 metre doğusunda Aşağırmaklar köyü, yaklaşık 600 metre kuzeyinde ise Cevizli köyü yerleşim alanları yer almaktadır (Köse, 2025).

Şalamerit Yerleşim Alanı, kuzey-güney yönünde yaklaşık 160 metre, doğu-batı yönünde ise 80 metre uzunluğa sahip olup dikdörtgen planlı bir yerleşim düzeni sergilemektedir. Alan üzerinde yapılan incelemeler neticesinde, mimari izleri belirlenebilen toplam 14 adet yapı tespit edilmiştir. Bu yapılar dikdörtgen ve kare planlı olup, ölçüleri 12×6 metre, 8×8 metre, 7×11 metre ve $6,5 \times 8$ metre arasında değişmektedir. Söz konusu yapıların duvar kalınlıkları 1 ile 1,5 metre arasında olup, inşa teknikleri itibarıyla Kiklopik teknikle inşa edildiği göze çarpmaktadır. Bu teknikte kullanılan taşların dış yüzeyleri işlenmiş, iç yüzeyleri ise daha kaba bırakılmıştır. Yapıların duvar kalıntıları bazı bölümlerde 6 ila 7 sıra taş örgüsüne kadar ulaşmaktadır (Köse, 2025).

Yerleşimin merkezinde yer alan ve her cephesi kemerli olan 6×6 metre ölçülerindeki bir yapı dikkat çekicidir. Yapının girişinin kuzey yönde bulunduğu görülmektedir. Kemerlerin güney ve batı cepheleri günümüze kadar ulaşabilmişken, doğu ve kuzey cephelerindeki kemerler yıkılmış durumdadır. Bu yapıda kullanılan taşların da diğer yapılarda olduğu gibi benzer boyutlarda ve kiklopik teknikle inşa özelliğinde olduğu gözlemlenmiştir. (Köse, 2025).

Yerleşim alanında yoğun bitki örtüsü ile ağaç yapraklarının zemini kaplamasından ötürü, sınırlı sayıda keramik buluntu tespit edilebilmiştir. Elde edilen keramik buluntuları ise yüksek derecede aşınmış olmaları sebebiyle kesin bir tarihlendirme yapılmasına olanak vermemektedir. Bununla birlikte, alanda çok sayıda kaçak kazıya ait izler mevcuttur (Köse, 2025).

Şekil 27. Şalamerit yerleşim alanı duvar yapıları

Şekil 28. Şalamerit yerleşim alanı

Şekil 29. Şalamerit yerleşim alanı kemerli yapı

Şekil 30. Şalamerit yerleşim alanı duvar kalıntısı

Şekil 31. Şalamerit yerleşim alanı keramik verileri (Cevizli köyü) (Köse, 2025).

4. SONUÇ

Bu araştırma Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından SYL-2023-1518 numaralı proje kapsamında desteklenmiştir. Aynı zaman bu çalışma T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Kazılar ve Araştırmalar Daire Başkanlığı tarafından verilen izin neticesinde oluşturulmuştur. Kültür ve Turizm Bakanlığınca Artvin ili Ardanuç ilçesinde kayıt altına alınan 53 tarihi ve arkeolojik merkez bulunmaktadır. Bu çalışmada tarafımızca 3 arkeolojik merkez tespit edilmiştir. Bu merkezler: Yerleşim Alanı (Harmanlı Köyü), Harmanlı Köyü Kalesi, Konaklı Orman Yeraltı-Sığınak Yerleşimidir (Konaklı Köyü). Ayrıca bu başlık altında Köse (2025) tarafından tespit edilen bazı merkezlere de yer verilmiştir.

Doğu Karadeniz konumunda bulunan Artvin ili Artvin ili, yüksek dağ sıraları, derin vadiler ve dik yamaçlarla tasvir edilen engebeli bir topografyaya sahiptir. Büyük bölümü ormanlarla kaplı ve bundan dolayı yerleşim olarak ve nüfus bakımından az yerleşim olduğu görülmektedir. Ancak bu zorlu koşullara rağmen Kafkasya ve Anadolu arasında bir geçiş güzergâhı olmuştur. Artvin ili, Karadeniz Bölgesi coğrafyasında stratejik açıdan dikkate değer bir konumda yer almaktadır. Araştırma alanı su kaynakları ve maden bakımından zenginliğinden dolayı Eski Çağlardan beri yerleşim alanı olduğu bilinmektedir.

Eski Çağlardan itibaren maden rezervleri nedeniyle yoğun ilgi görmüştür. 1931 ve 1955 yıllarında tunçtan yol yapım çalışmaları sırasında tunçtan ve bakırdan imal edilen baltalar, Artvin ilinde madencilik varlığını göstermektedir. Bu arkeolojik noktalarda tespit edilen mimari kalıntılar ile keramik örneklerinin laboratuvar analizlerine bakıldığında Artvin'in Tunç Çağı'ndan itibaren yerleşim gördüğü anlaşılmaktadır. Kafkasya bölgesi kültür alanlarında gerçekleştirilen bilimsel çalışmalar, literatüre zengin ve önemli veriler kazandırmıştır. Artvin'in gerek Güney Kafkasya'ya olan yakınlığı gerekse Anadolu'ya geçiş güzergâhı üzerinde bulunması, bu bölgenin önemini artırmaktadır. Güney Kafkasya, Erzurum, Ardahan ve Kars illerinde yürütülen çalışmalarda çeşitli prehistorik buluntulara ulaşıldığı bilinmektedir. Artvin'de şimdiye dek doğrudan bu döneme ait arkeolojik materyale rastlanmamış olsa da ilin topoğrafik özellikleri ve özellikle mağara oluşumlarının varlığı sebebiyle,

Paleolitik Dönem'den itibaren bölgede insan yerleşiminin var olabileceğini akla getirmektedir. Ancak araştırmaların yetersiz olmasından dolayı literatürde prehistorik dönemlere ait veri yoktur.

MÖ 3. binyıldan itibaren bakıldığında Kafkasya'dan başlayarak Anadolu'dan Filistin topraklarına kadar uzanan geniş bir yayılım gösterdikleri bilinen Karaz Kültürü topluluklarının, bu kültürün devamı niteliğinde değerlendirilen Hurri topluluklarıyla birlikte Artvin ili ve Ardanuç ilçesi coğrafyasında varlık göstermiş olmaları muhtemeldir. Bu düşünceler bugün arkeolojik araştırmalarla kanıtlanmasa da bölgede Karaz Kültürü'nün yazılı kaynaklarda ismi olan Hurriler'den kalma yer adlarına rastlanmıştır.

Artvin ili bakır, gümüş, demir ve altın gibi maden kaynakları açısından zengin bölgelerden biridir. Bundan dolayıdır ki Urartu Devleti'nin maden ihtiyacını karşılayan önemli noktalardan biri olarak öne çıkmıştır. Beylikler döneminden itibaren de ilgi çeken bu bölge, Urartu'nun madeni eser üretimine duyduğu ihtiyaçtan ve sahip olduğu ileri maden işleme teknolojisi göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu devlet için stratejik bir önem sağlamaktadır. Urartu yayılımına bakıldığında yayılım alanının daha çok kuzey yönüne doğru ilerlediği görülmektedir. Diauehi'ye karşı yapılan seferlere ilişkin yazıtlarda, gidilen şehirler, ele geçirilen ganimetler ve alınan vergiler ayrıntılı biçimde kayıt altına alınmıştır. Yazıtlarda 'İldamuşa' ismiyle anılan yerin günümüzde Ardanuç yerleşimiyle, 'Şeşeti' olarak geçen bölgenin ise Şavşat ilçesi ile ilişkilendirildiği kabul edilmektedir. Bu belgelerde, Diauehi'nin vergi yükümlülüklerini büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarla beraber madenler şeklinde de yerine getirildiği belirtilmektedir. Bu verilere bakıldığında, Diauehi bölgesinin hem hayvancılık faaliyetleri hem de maden kaynakları bakımından zengin bir ekonomik yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Urartu Devleti, kuzeye yönelik seferleri sonucunda Argıştı I döneminde Diauehi'yi topraklarına kattığı olduğu bilinmektedir. Bu gelişme neticesinde Urartular ile Kolhalılar komşu hâle gelmiştir. Analıkız Kroniği, Sarduri II döneminde (MÖ 764) gerçekleştirilen bir seferde, Kolhalılardan ve *İldamuşa* adıyla anılan bir kentin ele geçirilmesinden bahsetmektedir. Araştırmalar, İldamuşa kentinin günümüz Ardanuç ilçe merkezine karşılık geldiğini göstermektedir. Ayrıca, Kolhalıların Karadeniz kıyısındaki Grek toplulukları ile Urartu arasında ticari ilişkileri yürüttüğü anlaşılmaktadır. Bölge daha sonrasında Pers, Roma akabinde Kolhis egemenliğinde varlığını sürdürmüştür.

Araştırmamız kapsamın Artvin ili Ardanuç ilçesi yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir. 2024 yılında yapılan bu araştırmalarda daha önce incelenilen bazı merkezler gezilerek yeniden değerlendirilmiştir. Bu merkezlerin güncel fotoğrafları kayıt altına alınmış ve durumları değerlendirilmiştir. Araştırma neticesinde ulaşılan en önemli

sonuç ilin konum olarak birçok kültürün geçiş güzergâhında bulunması ve bu nedenden dolayı önemli ölçüde göçlere sahne olduğudur. Bölgede incelen merkezlere bakıldığı zaman, savunma amaçlı, gözetleme amaçlı ve vadi yollarını korumak için yapıldığı görülmektedir. Araştırmamız esnasında tespit ettiğimiz Yerleşim Alanı (Harmanlı Köyü), Harmanlı Köyü Kalesi, Konaklı Orman Yeraltı-Sığınak Yerleşimi stratejik noktalardan inşa edildiği göze çarpmaktadır. Araştırmada tespit ettiğimiz yeraltı odalarının da olması göze çarpmaktadır. Bu odaların da yerleşim, sığınak veyahut depo olduğu düşünülmektedir. Araştırma sürecinde arazi çalışmaları sırasında tespit edilen keramik buluntuların büyük çoğunluğu, Orta Çağ dönemine tarihlendirilebileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, bu noktalarda gerçekleştirilen araştırmalarda ortaya çıkarılan mimari kalıntılar, sur duvarlarının yapılış teknikleri ve kullanılan malzemeler, bu yerleşimlerin Orta Çağ Döneminin öncesinde de kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir. Yapılan yüzey araştırmasında keramikler sadece yüzeyde incelenip ilgili kurumlara bilgiler verilmiştir. Doğru tarihlendirme için ilerleyen yıllarda yapılacak incelemelere araştırmalara ihtiyaç olduğu bilinmektedir. Tespit edilen merkezlerin hepsinde çok miktarda kaçak kazı izlerinin olduğu görülmektedir. Merkezlerin tahrip olduğu da gözle görülmektedir.

Artvin ili Ardanuç ilçesinde yapılan bu yüzey araştırması neticesinde elde edilen arkeolojik veriler ileriki senelerde yapılacak olan araştırmalara bir kaynak olabileceği akla getirmektedir. Aynı zamanda literatüre katkı sağlamıştır. Yapılacak olan yeni yüzey araştırmaları ve arkeolojik kazılarla Artvin ili hakkında yeni bilgilerin literatüre katkı sağlayacağı şüphesizdir.

KAYNAKÇA

- Akdaoğlu, T. (2021). *Kuzeydoğu Anadolu âşık havaları üzerine bir inceleme (Kars, Ardahan, Artvin)* (Doktora tezi), Ardahan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ardahan.
- Alaçam, R. (1982). Türkiye’de su ile odun hammaddesi nakliyatı, Doğu Karadeniz akarsularına genel bir bakış. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 32(2), 179-202.
- Alkan, Ö. (2019). *Tarihî ve arkeolojik veriler ışığında Artvin* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum
- Arıncı, K. (2006). *Türkiye’nin coğrafi bölgeleri II*. Erzurum.
- Arrianus. (2005). *Arrianus’un Karadeniz Seyahati (Arriani Periplus Ponti Euxini)*, (çev. Murat Aslan), Odin Yay., İstanbul. s. 9, 20.
- Arslan, G. (2022). Gürcü akademisyenlerin Türkiye’ye karşı meşru taleplerimiz üzerine başlıklı mektubu ve sonrasında yaşanan gelişmeler. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 16(32), 475-522.
- Arslan, M. (2000). Kolhis Bölgesi’nin Tarihi Coğrafyasına İlişkin Bazı Notlar. *Arkeoloji ve Sanat*, 22 (97), 26-41.
- Artvin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2025). Tarihçe. <https://artvin.ktb.gov.tr/TR-55832/tarihce.html> adresinden 16.06.2025 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- Artvin Valiliği. (1973). *1973 il yillığı*. Ankara
- Artvin Valiliği. (2003). *Cumhuriyetin 80. yılında Artvin*. Artvin Valiliği Yayınları.
- Artvin Valiliği. (2025). Artvin ili tarihçesi. <https://www.artvin.gov.tr/artvin-ili-tarihcesi> adresinden 17.06.2025 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- Artvin. (1982). In *Yurt ansiklopedisi* (Cilt 1). Anadolu Yayıncılık.
- Artvin. (1985). In *Görsel Türkiye ansiklopedisi* (3. Baskı, Cilt 1, ss. 160-161). Görsel Yayınlar.
- Artvin. (1993). In *Yeni rehber ansiklopedisi* (Cilt 2, ss. 290-291). Türkiye Gazetesi.
- Atalay, İ. (1992). *Türkiye coğrafyası*. Ege Üniversitesi Yayınları. Doğanay, H. (1994). *Beşeri coğrafya*. Gazi Kitabevi.
- Atalay, İ., ve Mortan, K. (1997). *Türkiye bölgesel coğrafyası*.
- Ayçiçek, A. (2019). Altın Orda Hanlığı’nın Sükûtuna Kadar Karadeniz’in Kuzeyinde Türkler. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 97-116.

- Aytek, A. İ. (2017). Paleolitik Dönem Anadolu fosil insan buluntuları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, 34, 19–30
- Aytekin, O. (2020). “2019 Yılı Artvin ili ve İlçeleri Yüzey Araştırması” *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (2) 75-92.
- Bahadır, G. (2011). Anadolu’da Bizans-Sasani etkileşimi (IV. –VII. yüzyıllar). *Turkish Studies*, 6(1), 685–703.
- Bakırcı, M. (1999). *Çoruh-Kelkit Oluk Vadilerinin kuzeyindeki dağlık sahada (Doğu Karadeniz) kır yerleşmeleri ve fonksiyonel özellikler* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başar, F. (2025). Artvin tarihi. Artvinliler Vakfı. <https://www.xn--artvinlilervakf-mlc.org.tr/Tarihce.aspx> 18.06.2025 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- Başkan, A. (2011). Kafkasya’da Bütünleşme ve Dağılma Döngüleri İçinde Gürcüler, Zanlar (Megreller ve Lazlar) ve Svanlar. *Karadeniz Araştırmaları*, (30), 15–41.
- Bingöl, B. (2024). *Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklar Işığında Demir Çağı'nda Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin Ulaşım Ağı*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Bittel, K. (1933). Artvin’de Bulunan Tunçtan Mamul Asarı Atika. *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi I* (1933): 150-156.
- Bittel, K. (2001). “Artvin’de Bulunan Tunçtan Mamul Asar-ı Attika,” *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi 1* (1933): 150; O. M. Bahçeci, *Artvin Tarihi Olguları* (Bursa, 1999), 29; H. Özdemir, *Artvin Tarihi* (Ankara, 2002), 12.)
- Can, A. (2015). *Antik Çağ Sözlüğü*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Ceylan, A. (2015). *Doğu Anadolu Araştırmaları II Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır* (2008-2014). Erzurum.
- Ceylan, A., Bingöl, A. ve Karageçi, M. (2018). *Eskiçağ’da Kars Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum,
- Ceylan, S. (1995). *Artvin Yöresinin Coğrafi Etüdü* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çakan, İ. (1994). *Karadeniz Bölgesi*. TC Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Çalışkan Akgül, H. (2016). Türkiye’nin Doğu Karadeniz Bölgesi’nin prehistoryası: Bir terra incognita analizi. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 21, 9–26.
- Çıldır, Z., ve Eminağaoğlu, Z. (2023). Müzeye Dönüştürülen Geleneksel Yapılarda Mekânsal Kalitenin Değerlendirilmesi: *Artvin – Hopa Kültür Evi Örneği*. *Eksen Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 4(1), 154-169. <https://doi.org/10.58317/Eksen.1286262>

- Çınaklı, M. (2008). *Doğu Karadeniz Bölümü'nde meydana gelen taşkınlar* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çiğdem, S. (2010). Eskiçağ'da Trabzon Limanı: Askeri ve Ekonomik Yönden Gelişimi ve Doğu-Batı İlişkilerindeki Rolü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 133-155.
- Dede, V. (2009). *Çadır Dağı'nın buzul jeomorfolojisi (Yalnızçam Dağları-Artvin)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dinçol, A. M. (2011). "İlk Yazı". *Arkeoatlas (Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası)*, İstanbul, 258.
- Dizdar, F. (2019). *Eskiçağ'da Orta- Doğu Karadeniz sahil şeridi ve bu havzada yapılan arkeolojik çalışmalar (Samsun – Ordu – Giresun – Trabzon – Rize – Artvin)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, M. (2021). Artvin ve Çevresinde Tarih Öncesi Yerleşim İzleri. *Anadolu Kültür Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 35–50.
- Doğanay, H. (1997). *Türkiye ekonomik coğrafyası*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Dönmez, Ş., ve Çakmak, A. (2024, Mayıs 27). Karadeniz ve İskitler. Aktüel Arkeoloji. <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/karadeniz-ve-iskitler> adresinden 12.06.2025 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- Durmuş, İ. (1997). Anadolu'da Kimmerler ve İskitler. *Belleten*, 61(), 273-286. doi:10.37879/belleten.1997.273 <https://belleten.gov.tr/tam-metin/2424/tur> adresinden 12.06.2025 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- Eminağaoğlu, Ö. (1996). *Artvin-Atila (Hatilla) Vadisi florası* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Eminağaoğlu, Ö. (2002). *Şavşat İlçesi Karagöl-Sahara Milli Parkı ve çevresinin flora ve vejetasyonu* (Yayımlanmamış doktora tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Eminağaoğlu, Ö., ve Anşın, R. (2004). Flora of the Karagöl-Sahara National Park (Artvin) and its environs. *Turk J Bot*, 28(4), 557-590.
- Erdoğan, H. (2019). *Orta çağda Ardauç* (Yüksek lisans tezi), Artvin Çoruh Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Artvin.
- Göktürk, T., Artvinli, T., vd. (2008). Artvin kuş faunası. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 9(1), 33-43.

- Günaşdı, Y. (2016). Geçitler ülkesinde önemli bir Urartu kalesi: Avnik. *TÜBA-AR (Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi)*, 19, 113–127.
- Günaşdı, Y., & Bingöl, B. (2022). RİZE MÜZESİNDE BULUNAN BİR GRUP İSKİT TİPİ OK UCU. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(55), 229-255. <https://doi.org/10.21563/sutad.1163260>
- Güveloğlu, A. (2013). Antik Çağda Karadenizde Balık ve Balıkçılık, II. Canik ve Değerleri Sempozyumu, Vol. II, ss. 727-742, Samsun,
- Herodotos. (1973). *Herodot tarihi* (M. Ökmen, Çev.). Remzi Kitabevi.
- HGM. (2025). Artvin İli Fiziki Haritası (HGM) <https://www.harita.gov.tr/> Adresinden 20.07.2025 Tarihinde alınmıştır.
- HGM. (2025). Artvin İlinde Bulunan Sıradağlar (HGM) <https://www.harita.gov.tr/>
- Işıklı, M. (2005). *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya kültürünün Karaz, Pulur ve Güzelova malzemesi ışığında tekrar değerlendirilmesi* (Doktora tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- İzbrak, R. (1984). *Türkiye coğrafyası*. Milli Eğitim Basımevi.
- Kabacık, M., ve Aksoy, M. (2022). Antik Çağda Doğu Karadeniz Mutfağı. Y. Oğan (Ed.), *Gastronomi alanında tematik araştırmalar I* (ss. 87–92). Meram/Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Kalmış, G. (2017). *Tarihi ve Arkeolojik Veriler Işığında Ardahan*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Kanalmaz, D. (2018). *G.Ö. 20-10 bin arası kültürlerin Türkiye coğrafyasında son araştırmalar ışığında değerlendirilmesi*, (Yüksek lisans tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Karabulut, İ. (2007). *Çoruh Vadisi kırsal-köy yerleşim örnekleri ve sanat yapıları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karabulut, K. (2007). *Yusufeli kent dokusunun tarihsel gelişimi ve sanat yapıları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kartal, M. (2003). Anadolu'nun Epi-Paleolitik Dönem buluntu toplulukları: Sorunlar, öneriler, değerlendirmeler ve çeşitli yaklaşımlar. *Anadolu (Anatolia)*, 24, 35–43. https://doi.org/10.1501/Andl_0000000288.
- Kaymakçı, S. (2017). Doğu Karadeniz Bölgesinde Karaz-Erken Transkafkasya Kültürü'ne Ait Yeni Bir Yerleşim: Alucra-Gavur Kalesi, Giresun. *Tüba-Ar*

- Kaymaz, Ç. K. (2018). *Artvin ilinin ekoturizm potansiyeli ve sürdürülebilir yönetimi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kınal, F. (1969). “Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi”. *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 12, 1-15.
- Korkut, T. (2010). Artvin’deki Cevizli (Tbeti) Manastır Kilisesi’ndeki taş süsleme örnekleri. V. Gürhan (Ed.), *Sosyal Bilimler Genç Araştırmacılar Sempozyumu Bildirileri* (ss. 186–243). Şarkiyat Araştırma Derneği.
- Koca, U. T. (2016). Antik dönemde Karadeniz Bölgesi’nde yaşamış halklar hakkında bir inceleme. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (31), 279–286.
- Koday, S., ve Erhan. (2010). Çoruh Vadisinde nüfusun dağılışı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 1-10.
- Koday, Z. (1991). *Borçka İlçe Merkezinin coğrafi etüdü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.
- Koday, Z. (1995). *Hopa ilçesinin coğrafyası* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Komisyon. (2008). *Göğre komşu topraklar*. Artvin Valiliği Yayınları.
- Koparan, İ., ve Sever, R. (2008). Karagöl (Borçka-Artvin). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 21-38.
- Korucu, H. (2005). Kars ili höyükleri (Yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kökten, İ. K. (1943). “Kars’ın Tarihi Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor”, *Belleten*, C.VII, s. 601-613. Ankara, <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/721/tur>
- Kökten, İ. K. (1953). 1952 Yılında Yaptığım Tarih Öncesi Araştırmaları Hakkında. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 11(2-4), 177-209.
- Köroğlu, K. (1997). “1995 Yılı Artvin-Ardahan İlleri Yüzey Araştırması”. *AST*, 14 (1), 369-396.
- Köse, B. A. (2014). Orta çağda Rize ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası Hakkında Bir Değerlendirme. *Journal Of History Studies* (Jhs), 6(4), 71–86
- Köse, B. A. (2017). İlk Müslüman Hâkimiyetinden Abbasilere Müslümanların Güney Kafkasya Politikalarına Etki Eden İç ve Dış Gelişmeler. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, 297-342. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.356284>

- Köse, V. (2015). *Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Prehistorik Çağları Üzerine Bir İnceleme*, (Yüksek lisans tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Ksenophon. (1974). *Anabasis: Onbinlerin dönüşü* (T. Gökçöl, Çev.). Hürriyet Yayınları.
- Kul, E. (Editor), Erol, B. G. (Editor), ve Güveloğlu, A. (Editor), (2020). *Başlangıçtan 19. Yüzyıla Rize Tarihi*. Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları
- Kurt, G. (2022). *Tarihi süreçte Artvin* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Artvin.
- Kurt, G. (2022). *Tarihi süreçte Artvin* (Yüksek lisans tezi), Artvin Çoruh Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Artvin.
- Küçükyıldız, İ. (2021). Artvin ve çevresinin Eski Çağ tarihi üzerine genel bir değerlendirme. M. S. Bilgin (Ed.), Artvin tarihi: İlk Çağ'dan 1918'e (ss. 9-43). Akçağ Yayınları.
- Küçükyıldız, İ. (2022). "Eski Çağ'da Kafkasya Madenciliğinin Gelişimi ve Artvin". *Akademik Tarih* 5, (Araştırmalar Dergisi, 5, (7), 180-97, doi:10.56448/ataddergi.1142431.
- Mortan, K., ve Atalay, İ. (2008). *Türkiye bölgesel coğrafyası*. İnkılâp Yayınevi.
- MTA. (2025). Artvin ilinde bulunan madenler. <https://www.mta.gov.tr/> 20.07.2025 Tarihinde alınmıştır.
- Mutlu, G. (2018). Anadolu'da Orta ve Son Tunç Çağı Ölü Gömme Gelenekleri. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 71-101. <https://doi.org/10.22466/acusbd.473599>.
- Mutlu, G. (2020). Antik kaynaklar'da Artvin / Çoruh Havzası'nın tarihsel rolü. In N. Yavuz (Ed.), Artvin araştırmaları- 2 (1. baskı, ss. 43-66). Artvin Çoruh Üniversitesi Yayınları.
- Narimanishvili, D. (2012). "Archaeological Investigations in Trialeti", *Archaeology of Armania in Regional Context*. 88-106.
- Narimanishvili, G. (2010). "Trialeti in the 15th and 14th Centuries BC". *Rescue Archaeology in Georgia: The Baku-Tbilisi-Ceyhan and South Caucasian Pipelines*, Tbilisi, 312-369.
- Ölmez, Z., ve Yüksek, T. (2002). Artvin yöresinin iklim toprak yapısı, orman alanları, ağaç serveti ve ormancılık çalışmalarıyla ilgili genel bir değerlendirme. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 1(1), 50-62.
- Önen, N. (2022). *Geleneksel Artvin yemekleri* (Yüksek lisans tezi). Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

- Özdemir, H. (2002). *Artvin Tarihi*. Halit Özdemir.
- Özdöl, S. (2011). Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda Güneydoğu Anadolu'da din ve sosyal yapı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 26(1), 173–199.
- Özgül, O. ve Söylemez, B. (2021). Alalah belgeleri ışığında Amik Ovası ve çevresinde Hurri yer adları ve lokalizasyonları üzerine bir değerlendirme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2496-2512.
- Özgül, O., Ceylan, A., ve Söylemez, B. (2022). 2019 Yılı Artvin ve İlçeleri Eski Çağ Tarihi Araştırmaları. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (48), 145-164. <https://doi.org/10.21497/sefad.1218409>
- Özgül, O., ve Ceylan, N. (2017). Eskiçağda Kafkasya geçitleri (Daryal ve Derbent). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4(13), 24–40.
- Özgür, E. (2001). *Türkiye'nin fiziki coğrafyası*. Alfa Yayınları.
- Öztürk, Ö. (2018). Ardanuç (Artanuci) Tarihi, Artvin, <https://ozhanozturk.com/2018/01/15/ardanuc>. Erişim: 25.05.2025 tarihinde edinilmiştir.
- Plinius. (1952). *Pliny: Natural History* (H. Rackham, Trans.; Vol. 9). Loeb Classical Library.
- Rızvanoğlu, M. T. (2003). *Ardanuç ilçesinin beşeri ve ekonomik coğrafyası* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, R., Şahin, Z., & Akalın, Z. (1997). *Artvin yöresi folkloru halk kültürü araştırması*.
- Saraçoğlu, H. (1990). *Bitki örtüsü akarsular ve göller*. M.E.B. Yayınları, Öğretmen Kitaptan Dizisi.
- Saygılı, R. (2020). Karadeniz Bölgesi bölümleri http://cografyaharita.com/turkiye-cografi_bolge-haritalari.html
- Sever, R. (2001). *Berta (Okçular) Çayı Havzası'nın fiziki coğrafyası* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sever, R. (2005). *Çoruh Havzası enerji yatırım projeleri ve çevresel etkileri*.
- Sevin, V. (2005). “Urartu Krallığı”, *Arkeoatlas Yaşayan Geçmişin Dergisi*, D-B-R Yayınları, C. 4, s. 64-121.
- Shanshashvili, N., Narimanishvili, G. (2014). “Environment and Dwelling in the Early and Middle Bronze Ages South Caucasus”. *Problems of Early Metal Age Archaeology of Caucasus and Anatolia*, Tbilisi, 245-264

- Şimşak, D. (2014). *Artvin Çoruh Üniversitesi Seyitler Yerleşkesi ve çevresinin florası* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Artvin Çoruh Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Subaşı, Ö. (2012). Artvin ve çevresinin tarihi coğrafyası. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 9-21
- Surat, H. (2016). Artvin ilinin Eko Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Karadeniz Araştırmaları*, 52, 139-158.
- Strabon. (2000). *Antik Anadolu coğrafyası XII–XIV*. Arkeoloji Sanat Yayınları.
- Şahin, H. A. (2015). Kültepe metinlerindeki Hurri kültür unsurlarının Doğu Anadolu'daki kanıtları ve Hurrilerin Göç Yolları. *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu*'nda (Cilt 1, ss. 289-298).
- Tarkan, M. T. (1973). *Orta ve Aşağı Çoruh Havzası Beşeri ve İktisadi Coğrafya Bakımından Bir Bölge Araştırması*. Sevinç Matbaası.
- Taşkın, F., ve Kaya, A. İ. (2019). 1835 nüfus sayımına göre Ardanuç sancağının demografik yapısı. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 42, 101–115, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/744216>
- Tezel, K. (2015). *Havuzlu heyelanının (Yusufeli-Artvin) mühendislik jeolojisi açısından incelenmesi*. Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Tıraş, M. (1994). *Bölgesel coğrafya açısından bir araştırma Yusufeli ve yakın çevresinin coğrafi etüdü* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuncel, M. (1991). Artvin. In TDV İslâm Ansiklopedisi (Cilt 3, ss. 420–422). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/3/C03001275.pdf>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (t.y.). [Veri Seti Başlığı Yok]. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>
- Ünsal, V. (2010). Doğu Karadeniz'in Tarihi Coğrafyası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (2), 129-144.
- Ünsal, V. (2022). Eskiçağ'da Çoruh Havzası. Ankara: İksad Yayıncılık.
- Ünsal, V. (2006). *Eskiçağ'da Çoruh Havzası* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vasiliev, A. A. (1952). History of the Byzantine Empire, 324–1453 (Vol. 1). The University of Wisconsin Press.
- Yalçınlar, İ. (1951). Soğanlı-Kaçkar ve Mescit Dağı silsilelerinin glasyasyon şekilleri. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 20-55.

- Yavuz, N. (Ed.). (2020). Artvin bibliyografyası, s. Vii. Artvin oruh Üniversitesi Yayınları. Ankara
- Yüçetürk, Z. (2020). “93 Harbi ve Sonrasında Artvin”. Karadeniz Araştırmaları. XVII/65: 73-95. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2256255>.
- Yıldırım, S. (2007). *Okçular/Berta Havzası ve Çevresinde Tarihî ve Arkeolojik Araştırmalar* (Doktora tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yılmaz, H. (2008). *Arşiv Belgeleri Işığında Pontus meselesi*, (Yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Yücel, T. (1987). *Türkiye coğrafyası*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yüksek, T., ve Ölmez, Z. (2002). Artvin yöresinin iklim, toprak yapısı, orman alanları, ağaç serveti ve ormancılık çalışmalarıyla ilgili genel bir değerlendirme. *Kafkas Üniversitesi Artvin Orman Fakültesi Dergisi*, 1(1), 50-62.
- Zehiroğlu, A. M. (1999). Antik Çağlarda Doğu Karadeniz. İstanbul: https://www.surmene.net/paska/antik_caglarda_dogu_karadeniz.pdf

EKLER

Ek-1. Araştırma izni

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü
Kazılar ve Araştırmalar Daire Başkanlığı

Sayı : E-77734899-161.05-5531188
Konu : Öğrenci Çalışması (Adem DOĞRU)

12.08.2024

DAĞITIM YERLERİNE

İlgi : a) Adem DOĞRU'nun bila tarih başvurusu.
b) Prof. Dr. Ali GÜVELOĞLU'nun 24.06.2024 tarihli başvurusu.

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Adem DOĞRU tarafından, Prof. Dr. Ali GÜVELOĞLU danışmanlığında yürütülen "Artvin ili, Ardahan ilçesinin Güneyi, Erzurum ili, Olur ilçesinin Kuzeyi ve Çevrelerinin Eski Çağ Dönemine Ait Yüzey Araştırması" konulu yüksek lisans tez çalışması kapsamında, 2024 yılında, Artvin ve Erzurum illeri merkez ve ilçelerinde Eski Çağ merkezleri kapsamında, haritalandırma, İnsansız Hava Aracı, uydu, fotoğraf makinesi ve kamera ile görüntüleme, mimari ve keramik çizimi yapmak amacıyla arazi çalışması gerçekleştirmek üzere izin talebini konu alan ilgi (a) ve (b) başvuru ve ekleri incelenmiştir.

14/01/2020 tarihli ve 39797 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarıyla İlgili Yapılacak Yüzey Araştırması, Sondaj ve Kazı Çalışmalarının Yürütülmesi Hakkında Yönerge'nin 6'ncı ve 9'uncu maddesi kapsamında, **2024 yılı içerisinde**, Adem DOĞRU tarafından gerçekleştirilmek istenilen arazi çalışması Bakanlığımız Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne uygun görülmüştür.

Söz konusu çalışmanın; **ilgili Müze Müdürlükleri denetiminde yapılması ve Müze Müdürlüklerinin belirleyeceği şartlara uyulması, alanda bulunan kültür varlıklarına fiziki müdahalede bulunulmaması, her ne surette olursa olsun yüzeyden buluntu toplanmaması, ekip oluşturulmaması, kazı ve araştırma başkanlarının yayın haklarının saklı kalması, gerekli güvenlik önlemlerinin ve özel mülkiyete ait alanlara ilişkin giriş izinlerinin öğrenci tarafından alınması ve ilgili kurumlardan uygun görüş alınması kaydıyla 2024 yılında gerçekleştirilmesinde sakınca görülmemektedir.**

Arkeolojik alanların İnsansız Hava Aracı ile hava fotoğraflarının çekilmesi durumunda, bu hususun Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü'nün "İnsansız Hava Aracı Sistemleri Talimatı"na uyularak gerçekleştirilmesi gerekmektedir. İnsansız Hava Aracı çekimlerinde İHA0 ve İHA1 sınıfı araç kullanılacak ise kullanacak kişiye ait pilotluk yetki belgesi ile birlikte ilgili Valilikten (İl Emniyet Müdürlüğü, İl Jandarma Komutanlığı veya Kaymakamlık) izin alınması ve alınan izin konusunda Bakanlığımız Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün çalışma öncesinde bilgilendirilmesi, bu sınıflar dışında bir araç kullanılacak ise Sivil Havacılık Genel Müdürlüğüne başvuru yapılması gerekmektedir.

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.
Doğrulama Kodu: 5AF68948-4DCD-44CC-9582-96336250A555 Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/kitb-ebys>
Cumhuriyet Bulv. II.TBMM Binası Yanı Ulus Altında/ANKARA Bilgi için: Memduh ÖZEN
Telefon: 0(312) 470 62 31 Faks: 0(312) 470 65 40 Arkeolojik
www.kulturvarliklari.gov.tr, Telefon No:(312) 470 61 49
KEP Adresi : kulturveturizm.bakanligi@hs01.kep.tr

Çalışmalarla ilişkin olarak Kültür ve Tabiat Varlıklarıyla İlgili Yapılacak Yüzey Araştırması, Sondaj ve Kazı Çalışmalarının Yürütülmesi Hakkında Yönerge (Ek-6 ve Ek-7) kapsamında hazırlanacak Öğrenci Çalışması Müze Raporu ve Öğrenci Çalışması Raporunun anılan ek formlar ile birlikte çalışmanın tamamlanmasını müteakip 1 (bir) ay içinde Bakanlığımıza gönderilmesi gerekmektedir.

Yapılacak çalışmanın yayımlanması söz konusu olduğunda, tez çalışmasının ilgili jüri tarafından onaylanmasının ardından talep, Bakanlığımızca ayrıca değerlendirilecektir.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Dr. Umut GÖRGÜLÜ
Bakan a.
Daire Başkanı

Dağıtım:
Gereği:
ARTVİN VALİLİĞİNE
(İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü)
ERZURUM VALİLİĞİNE
(İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü)
Sayın Adem DOĞRU
admdgr@hotmail.com

Bilgi:
Sayın Prof. Dr. Ali GÜVELOĞLU
ali.guveloglu@erdogan.edu.tr

Ek-2. BAP Birimi Tarafından Desteklenen Projenin Kabulü

TC
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
(Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi)

Konu:Yürürlüğe Giren Proje Öneriniz

Tarih
04.10.2023

Sayın : Prof.Dr. ALİ GÜVELOĞLU

Aşağıda bilgileri özetlenen proje önerinize yönelik değerlendirme süreci tamamlanmış ve BAP Komisyonu tarafından desteklenmesi uygun görülen projeniz, proje sözleşmesinin Rektörlük Makamı tarafından onaylanmasıyla yürürlüğe girmiş bulunmaktadır.

Tebrik eder, çalışmalarınızda başarılar dilerim.

Saygılarımla,

Prof.Dr. EROL YILMAZ
Koordinatör

Proje Başlığı: Artvin İli Ardanuç İlçesinin Güneyi, Olur (Erzurum) İlçesinin Kuzeyi ve Çevrelerinin Eskiçağ Dönemine Ait Yüzey Araştırması

Proje No: SYL-2023-1518

Proje Türü: Y.Lisans

Süresi: 12 ay

Başlama Tarihi: 04.10.2023

Onaylanan Bütçesi: 30000 TL

Proje Yürütücüsü: Prof.Dr. ALİ GÜVELOĞLU

Araştırmacı(lar): ÖĞRENCİ ADEM DOĞRU

Ek-3. Yapılan alan araştırmasına ilişkin bazı görseller

Fotoğraf 1. Yüzey Araştırması hatıra

Fotoğraf 2. Cevizli Köyü hatıra özçekim

Ek-3 (Devamı). Yapılan Alan Araştırmasına İlişkin Bazı görseller

Fotoğraf 3. Cevizli köyü hatıra fotoğraf

Fotoğraf 4. Şalamerit Yerleşim Alanı hatıra fotoğrafı (Cevizli köyü)

Ek-3 (Devamı). Yapılan alan araştırmasına ilişkin bazı görseller

Fotoğraf 5. Hatıra fotoğraf

Fotoğraf 6. Konaklı Köyü Orman Yeraltı-Sığınak Yerleşimi

Ek-3 (Devam). Yapılan alan araştırmasına ilişkin bazı görseller

Fotoğraf 7. Yerleşim Alanı genel görünüm (Harmanlı köyü)

Fotoğraf 8. Harmanlı Köyü Kalesinden hatıra fotoğrafı

Ek-3 (Devam). Yapılan alan araştırmasına ilişkin bazı görseller

Fotoğraf 9. Harmanlı Köyü Kalesi yüzeyinde bulunan bir yapı

Fotoğraf 10. Konaklı Orman Yeraltı-Sığınak yerleşimi

Ek-3 (Devam). Yapılana alan araştırmasına ilişkin bazı görseller

Fotoğraf 11. Konaklı Orman Yeraltı-Sığınak yerleşimi oda girişi

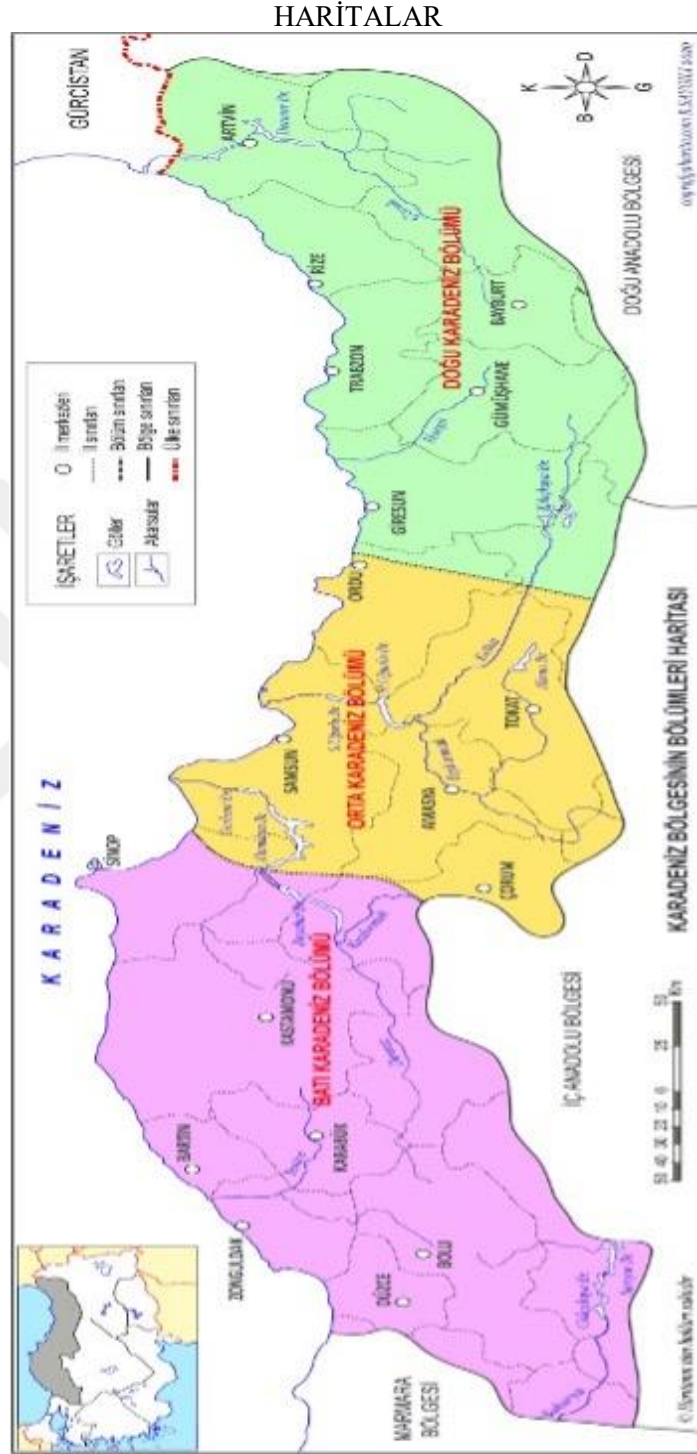
Fotoğraf 12. Konaklı Orman Yeraltı-Sığınak yerleşimi oda girişi

Ek-3 (Devam). Yapılan alan araştırmasına ilişkin bazı görseller

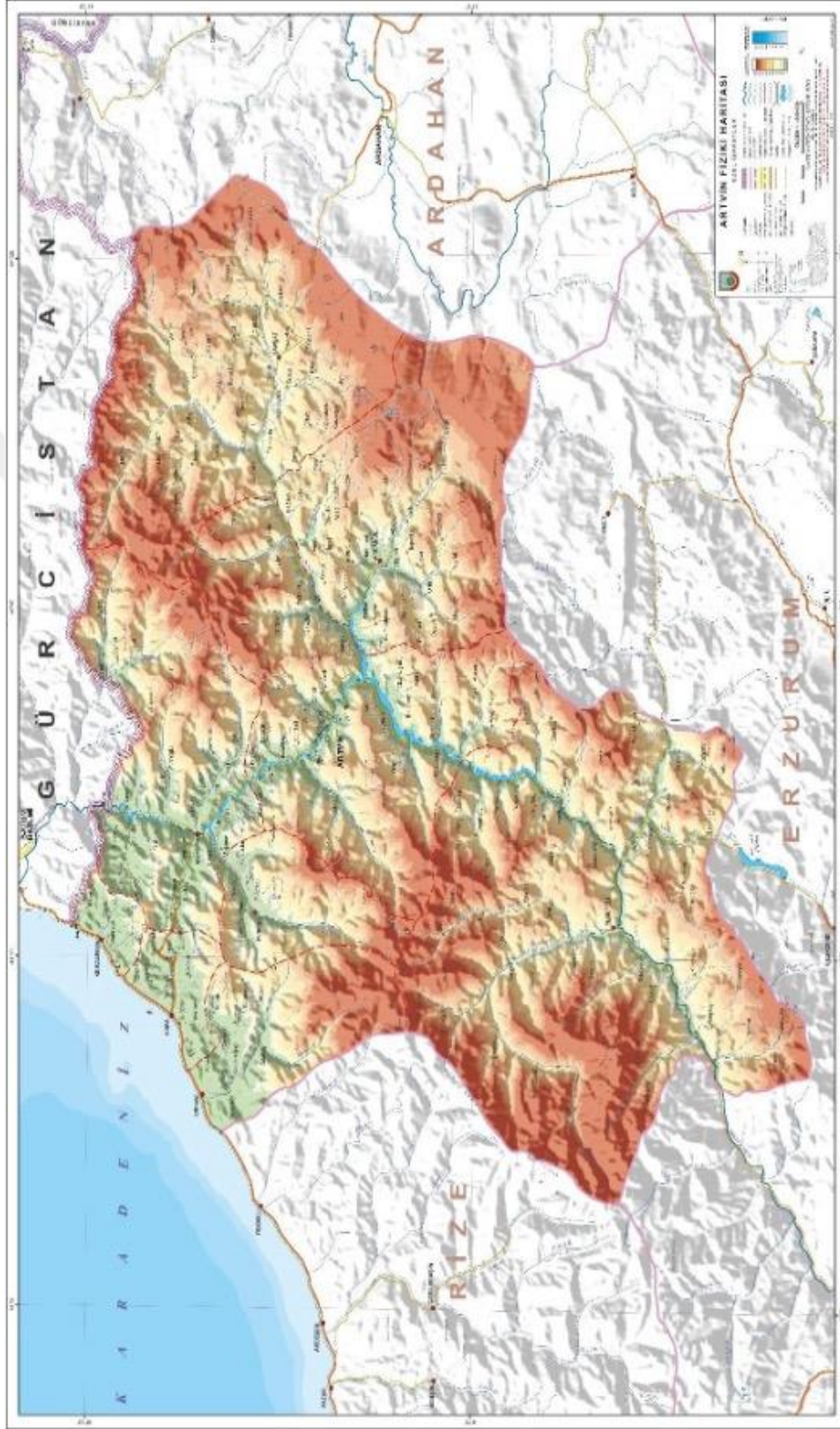
Fotoğraf 13. Konaklı Orman Yeraltı-Sığınak yerleşimi keramik buluntusu

Ek-4. Karadeniz bölgesinin bölümleri haritası

Harita 1. Karadeniz Bölgesi bölümleri (Saygılı, 2020)

Ek-5. Artvin ili fiziki haritası (HGM)

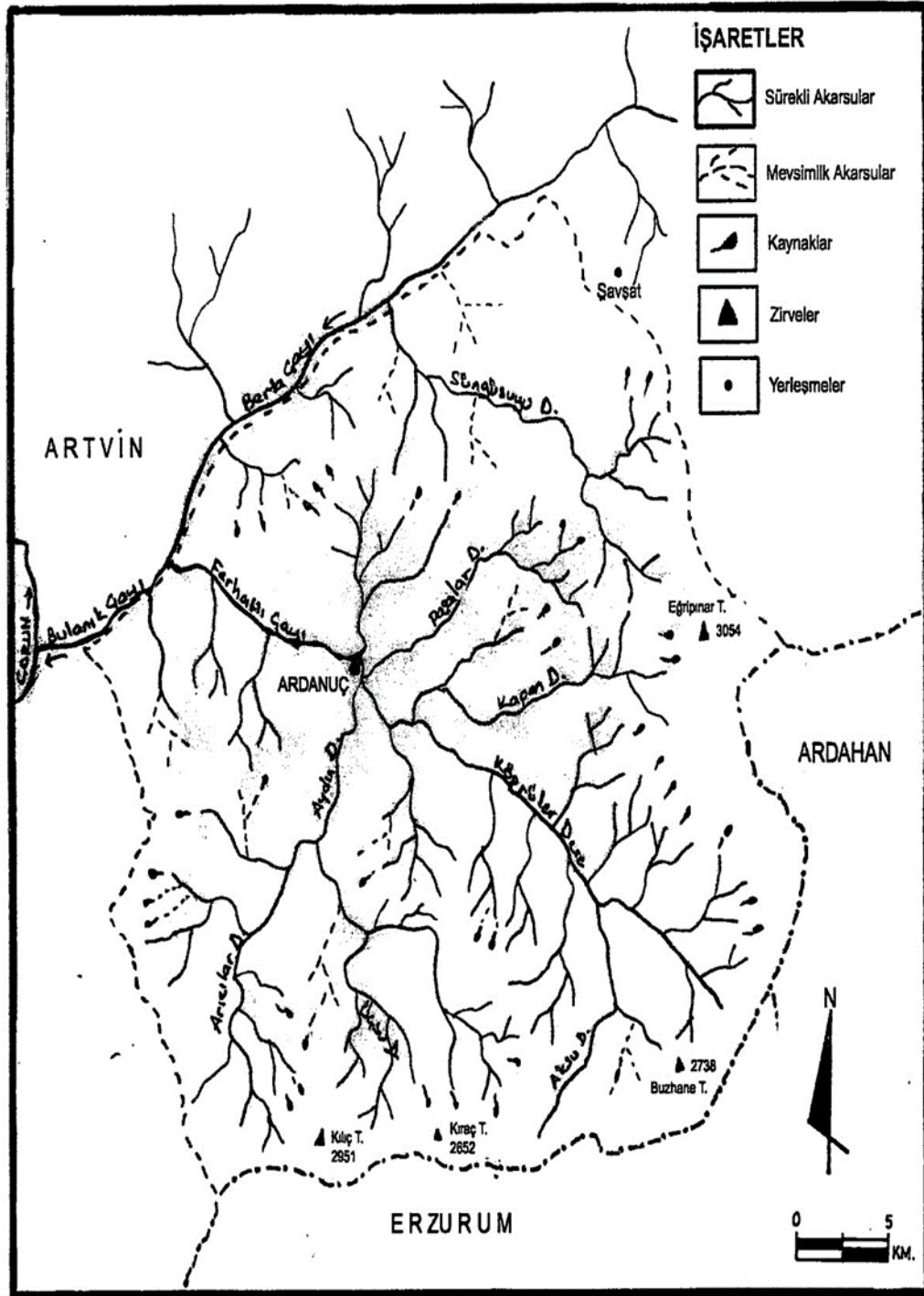
Harita 2. Artvin ili fiziki haritası (HGM)

Ek-6. Artvin ilinde bulunan sıradağlar (HGM)

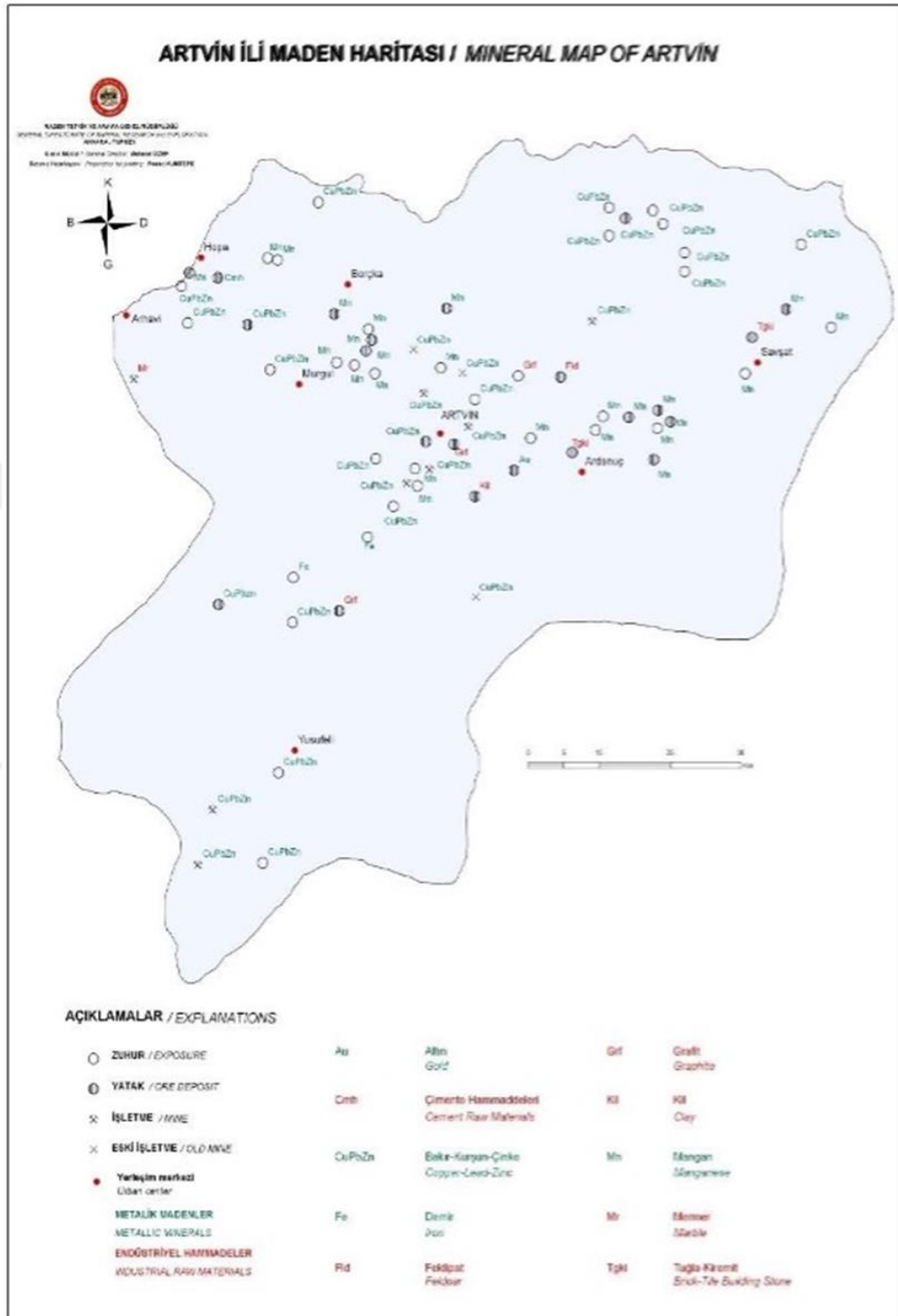
Harita 3. Artvin ilinde bulunan sıradağlar (HGM)

Ek-7. Artvin ilinde bulunan akarsular

Harita 4. Ardahan ilçesinde bulunan akarsular (Rızvanoğlu, 2003)

Ek-8. Ardauç ilçesinde bulunan madenler

Harita 5. Artvin ilinde bulunan madenler (MTA'dan alınmıştır)

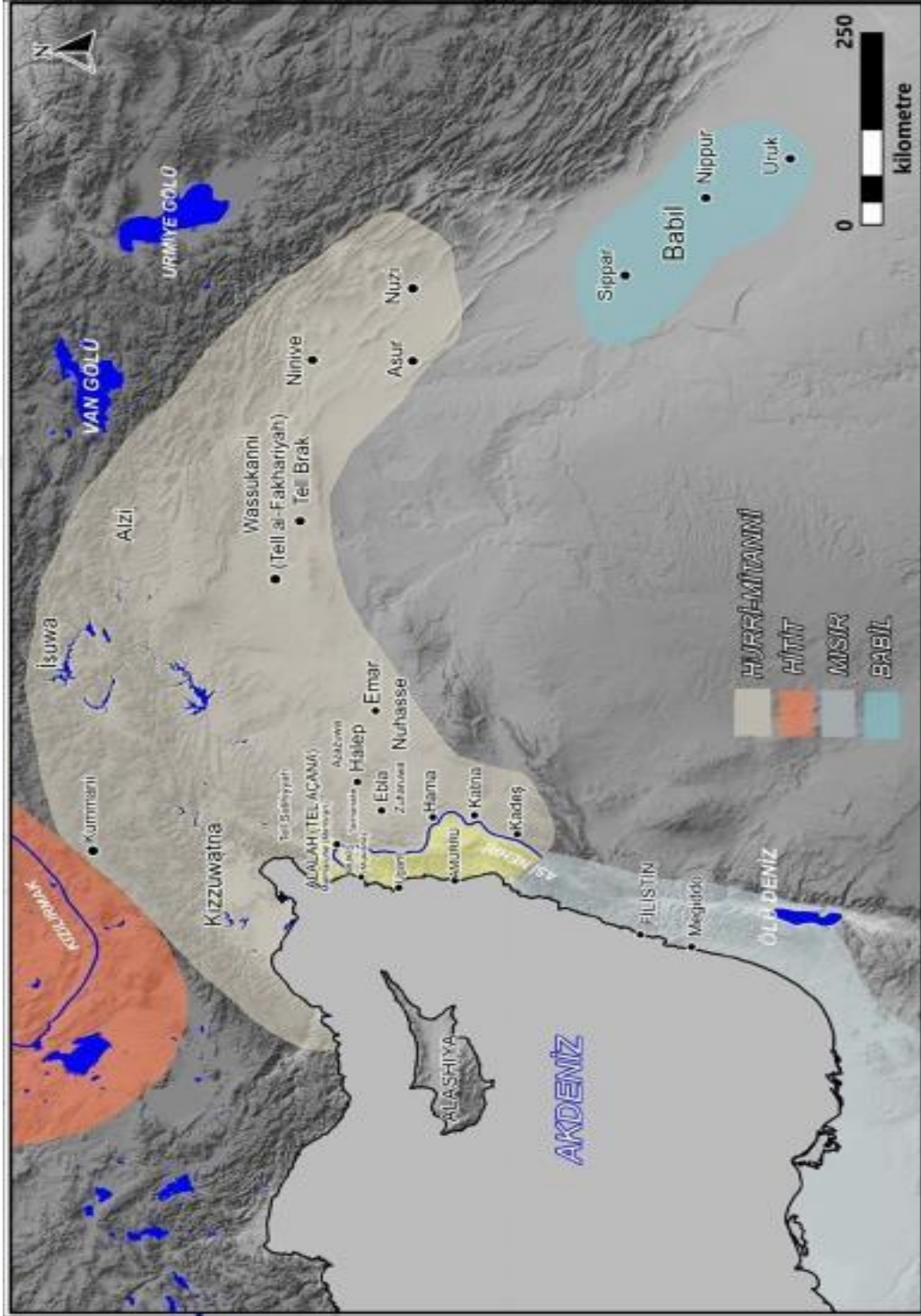
Ek-9. Karaz Kùltürü yayılım alanı

Harita 6. Karaz Kùltürü yayılım alanı (Ceylan, 2015)

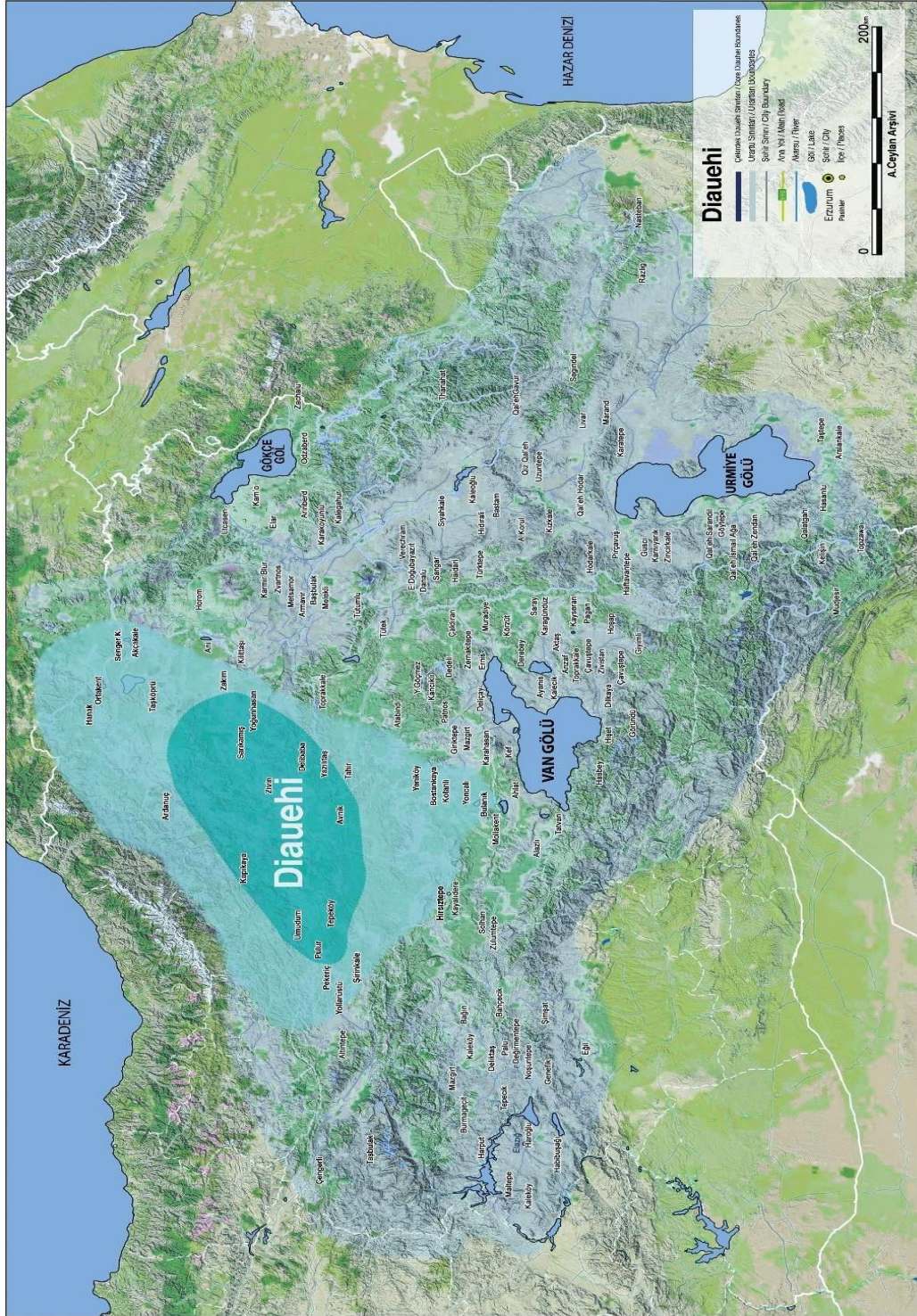
Harita 7. Trialeti Kültürü yayılım alanı (Kalmış, 2017)

Ek-11. Hurri- Mitanni kralı yayılım alanı

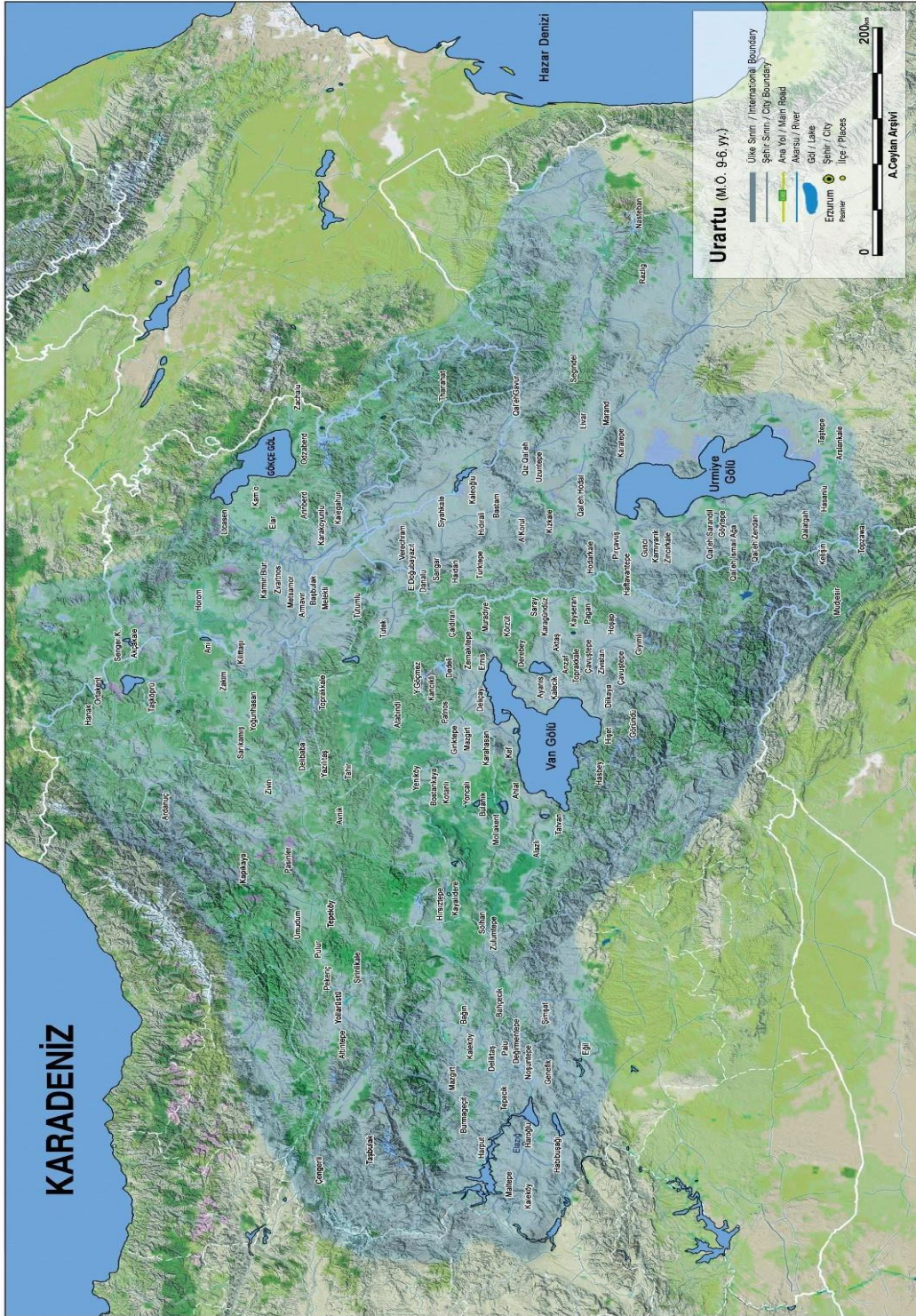
Harita 8. Hurri- Mitanni Kralı yayılım alanı (Özgül-Söylemez, 2021)

Ek-12. Diauehi yayılım alanı

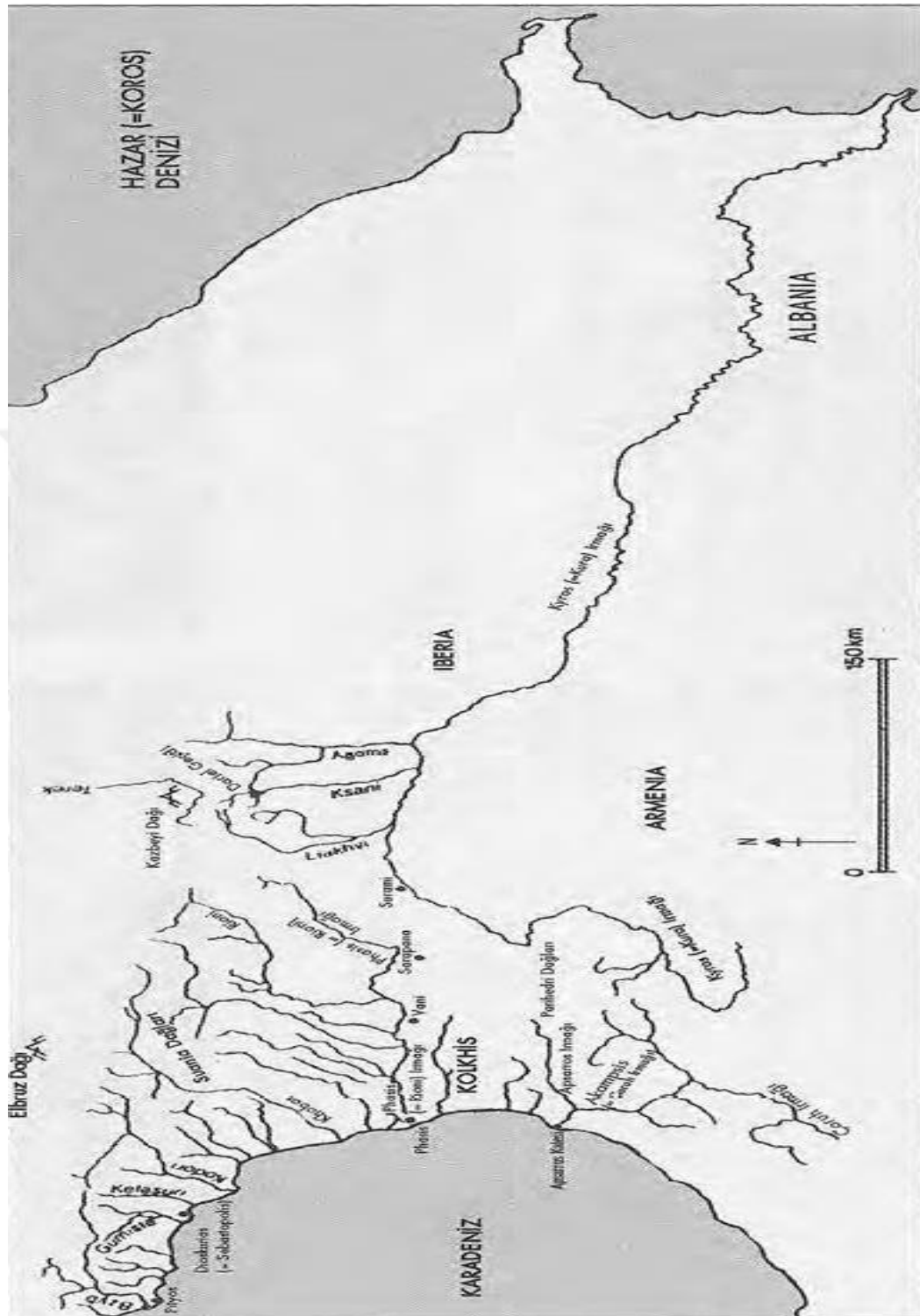
Harita 9. Diauehi yayılım alanı (Ceylan-Bingöl-Karageçi, 2018)

Ek-13. Urartu yayılım alanı

Harita 10. Urartu yayılım alanı (Ceylan, 2015)

Ek-14. Kolhlar / Kolhis Krallığı

Harita 11. Kolhlar / Kolhis Krallığı (Arslan, 2000)